Μακεδονικά

Τόμ. 21, Αρ. 1 (1981)

Μια εξαφανίσθαισα σημαντική Μονή της
Θεσσαλονίκης: η Μονή Φιλοκάλλη

Γ. Ι. Θεοχαρίδης

doi: [10.12681/makedonika.439](https://doi.org/10.12681/makedonika.439)

Copyright © 2014, Γ. Ι. Θεοχαρίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Θεοχαρίδης Γ. Ι. (1981). Μια εξαφανίσθαισα σημαντική Μονή της Θεσσαλονίκης: η Μονή Φιλοκάλλη. *Μακεδονικά*, 21(1), 319–350. <https://doi.org/10.12681/makedonika.439>

ΜΙΑ ΕΞΑΦΑΝΙΣΘΕΙΣΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ Η ΜΟΝΗ ΦΙΛΟΚΑΛΛΗ

Εἰς τὰ Πρακτικά τοῦ Συμποσίου διὰ τὸν Νιεμανίδην Σάββαν (τὸν ἅγιον Σάββαν τῶν Σέρβων), τοῦ λαβόντος χώραν εἰς Βελιγράδιον ἀπὸ 15-18 Δεκεμβρίου τοῦ 1979, εἶναι δημοσιευμένη μελέτη εἰς σερβοκροατικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος ἀρχαιολόγου Ἀννας Τσιτουρίδου περὶ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη τῆς Θεσσαλονίκης¹.

Ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη δὲν ἦτο βεβαίως ἄγνωστος μέχρι τοῦδε. Τὴν ὕπαρξιν της κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα εἶχε σημειώσει πρῶτος ἀπὸ Ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ' ὁ παλαιὸς Tafel². Περισσότερα ἐσημείωσε περὶ αὐτῆς ὁ Tafra³. Ἐπραγματεύθη διεξοδικώτερον περὶ αὐτῆς εἰς τὴν μελέτην του περὶ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου ὁ Λάσκαρις⁴. Τέλος, εἰς τὸ σημαντικὸν ἔργον του περὶ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν τῶν μεγάλων βυζαντινῶν κέντρων ἐπεχείρησε νὰ συγκεντρώσῃ ὅλας τὰς περὶ τῆς Μονῆς ταύτης πληροφορίας ὁ Janin⁵.

Εἰς τὴν ὡς ἄνω μελέτην της ὁμως ἡ Ἀ. Τσιτουρίδου λέγει: «Ἐμεῖς — σὲ ἀντίθεσιν μὲ τοὺς παλιότερους ἐρευνητὰς — προσπαθήσαμε νὰ συγκεντρώσουμε ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια μποροῦν νὰ ρίξουν φῶς στὸ παρελθόν

1. Ana Cituridu, Manastir Filokal u Solunu. Sava Njemanjić-sveti Sava. Istorija i predanje, Beograd 1979, σ. 263-268. Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς μελέτης ἔκαμε δι' ἡμᾶς παρακληθεὶς ὁ κ. Εὐάγγ. Ν. Κυριακοῦδης τοῦ Ἰδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, τὸν ὁποῖον εὐχαριστοῦμεν θερμῶς ἀπὸ τῆς θέσεως αὐτῆς.

2. Th. Lu. Frid. Tafel, De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica, Berolini 1830, σ. 143.

3. O. Tafra, Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919, σ. 287-288 καὶ 310.

4. Μιχαήλ Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405 εἰς τὸ Ὀδοιπορικὸν τοῦ ἐκ Σμολένσκ Ἰγνατίου, «Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἐξακοσιετηρίδι τῆς Ἐξαβίβλου αὐτοῦ (1345-1945)», Θεσσαλονίκη 1952, 322-324. («Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1952).

5. Raymond Janin + A. A., Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Paris 1975, σ. 418-419. (Institut Français d'Études Byzantines). Εἰς τὸν R. Janin ἔκαμε προσθήκας καὶ διορθώσεις ὁ P. Magdalino, Some Additions and Corrections to the List of Byzantine Churches and Monasteries, REB 35(1977) 277-285.

αὐτοῦ τοῦ σπουδαίου —για τὴν πολιτιστικὴ ἱστορία τῶν Σέρβων— μοναστηριοῦ»¹.

Παρὰ ταῦτα ὅμως, καὶ ἐμεῖς θὰ ἐπιχειρήσουμε ἐδῶ νὰ προσθέσουμε μερικά στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐρευνήσε ἀρκετὰ ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου καὶ νὰ λύσουμε μερικά προβλήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπεχείρησε νὰ λύσῃ ἡ ἀξιόλογος ἐρευνήτρια, μὲ μόνον σκοπὸν τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐρευνῆς καὶ τὴν συμπλήρωσιν τῶν γνώσεών μας περὶ τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὄχι τὴν μείωσιν τῆς ἀξίας τῆς μέχρι σήμερον ἐρευνῆς περὶ τοῦ μνημείου.

Ἄς συγκεντρώσουμε ὅμως πρῶτα τὰ περὶ τῆς Μονῆς παλαιὰ καὶ νέα στοιχεῖα:

Αἱ περὶ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη μαρτυρίαι

Ἡ παλαιότερα μνεῖα τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη εὐρίσκεται, ὡς γνωστόν, εἰς τοὺς Σέρβους βιογράφους τοῦ Ἁγίου Σάββα, τὸν παλαιότερο Δομεντιανὸν (1253)² καὶ τὸν λίγο νωότερο Θεοδόσιο (13ος αἰ.)³. Ὁ Δομεντιανός, λέγει ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου, «ἀναφέρεται στὴ μονὴ ὅλο κι ὅλο μία φορὰ —μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀφίξεως τοῦ ἁγίου Σάββα στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Νίκαια, ὅπου εἶχε ἀποσπάσει τὸ αὐτοκέφαλο τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ βαθμὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου»⁴. Ταῦτα ἐγένοντο

1. Ana Cituridu, Manastir Filokal u Solunu, ἔ.ἀ., σ. 2α3. Εἰς τὸ ἐξῆς θ' ἀναφέρεται ὡς Ἁ. Τσιτουρίδου, Filokal.

2. Παλαιότερα ἔκδοσις ὑπὸ D. j. Daničić, Zagreb 1865, σ. 191 καὶ 226/7. Νεωτέρα ἔκδοσις-μετάφρασις ὑπὸ L. Mirković, Domentijan, životi Svetoga Save i Svetoga Simeona (Οἱ Βίοι τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ τοῦ Ἁγίου Συμεών), ἐκδ. SKZ, Beograd 1938, σ. 121.

3. Παλαιότερα ἔκδοσις ὑπὸ D. j. Daničić, Zagreb 1865, σ. 77 καὶ 135. Νεωτέρα ἔκδοσις-μετάφρασις ὑπὸ M. Vasić, Theodosije, život Svetog Save. 'Ev Stare srpske biografije, Beograd 1924, σ. 87 καὶ 140. Περὶ τοῦ Ἁγίου Σάββα τῶν Σέρβων βλέπε καὶ A. Chodzko, Legendes slaves du moyen âge, 1169-1237, Paris 1858, σ. 44-46. Διὰ τὴν τοποθέτησιν τοῦ Θεοδοσίου εἰς τὸν 13ον αἰῶνα βλέπε βιβλιογραφίαν εἰς M. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, ἔ.ἀ., σ. 322, σημ. 3.

4. Μετάφρασις ἀπὸ τὸ σερβοκροατικὸν κείμενον τῆς μελέτης τῆς Ἁ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 263. Ἡ ἰδίᾳ μᾶς δίδει αὐτόθι τὸ χωρίον τοῦ Δομεντιανοῦ ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν L. Mirković, σ. 121, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ E. N. Κυριακοῦδη: «Καὶ ἔτσι φθάει στὴ πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀφοῦ προσκύνησε τὸν ἅγιον Δημήτριον, τὸ μεγάλο θαυματουργὸ καὶ ὅλες τῆς ἁγίας ἐκκλησίας στὴ σειρὰ, καὶ ἀφοῦ εἶχε τὴ χαρὰ νὰ συναντηθεῖ μὲ τὸν ἅγιον μητροπολίτη αὐτῆς τῆς πόλεως, τὸν τιμημένο Κωνσταντίνον, καὶ νὰ συζητήσῃ μαζί του εὐγενικὰ γιὰ τῆς ἱερᾶς διατάξεις καὶ τὴν πνευματικὴν παραμυθία, γιατί καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὰ νιάτα τους εἶχαν μεγάλη ἀγάπη μεταξύ τους, καὶ ἀφοῦ ἱκανοποιήθηκε στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ πνευματικὰ καὶ ὕλικά, καὶ ἔτσι ἀποχωρεῖ σ' τὴν

τὸ 1219¹.

Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρει τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη δύο φορές. Τὴν πρῶ-
την φορὰν ἐξ ἀφορμῆς τῆς πρώτης ἀφίξεως τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Θεσ-
σαλονίκην πρὸς διεκπεραίωσιν ὑποθέσεων τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, (ὅπου
ἐμόναζεν), ὅποτε χειροτονήθη τὸ πρῶτον, ἀρχιμανδρίτης². Ταῦτα ἐγένον-
το ὀλίγον πρὸ τοῦ 1202³. Τὴν δευτέραν φορὰν ἐξ ἀφορμῆς τῆς δευτέρας ἀφί-
ξεως τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του
ἀπὸ τὴν Νίκαιαν, ὅπου, ὅπως μᾶς ἐπληροφόρησεν καὶ ὁ Δομεντιανός, εἶχε
χειροτονηθῇ ἀρχιεπίσκοπος τῆς αὐτοκεφάλου Σερβικῆς Ἐκκλησίας τὸ
1219⁴.

δική του μονῆ τοῦ Φιλοκάλου, ὅπου ἀπ' τὴν ἀρχὴ εἶχε τὴν ἐγ-
κατάστασιν. Ἐδῶ ἀφοῦ ἔδωκε πολὺ χρυσὸ καὶ ἔκανε στὴν ἀδελφότητά του δωρεὰς
(ἄφησε) γιὰ τοὺς γονεῖς του καὶ τὸν ἑαυτοῦ ἀνάμνησιν ἀλησιμόνητην στὸ ἅπαν. Καὶ
ἀφοῦ ἔμεινε ὅσο ἤθελε, ἀντέγραψε πολλὰ νομοθετικά βιβλία, τὰ ὁποῖα χρειαζόταν ἡ κα-
θεδρική του ἐκκλησία. Καὶ ἀφοῦ ἐτέλεσε κάθε τι ποῦ ἦταν ἀναγκαῖο στὴν ἱερωσύνη του,
ἔτσι ξεκίνησε γιὰ τὴ χώρα τῶν πατέρων του». Ὁ ἀναφερόμενος μητροπολίτης Θεσσαλο-
νίκης εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος Μεσοποταμίτης. Περί αὐτοῦ βλέπε L. Petit εἰς EO 5
(1901-1902) 30-31, καὶ V. Laurent εἰς BZ (1963) 284-296. Ἡ ἀραιώσις εἶναι ἰδική μας.

1. Μ. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, ἔ.α., σ. 323.

2. Ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου μᾶς δίνει, ἔ.α., σ. 264, καὶ τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Θεοδοσίου
ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Μ. Vasić, σ. 140, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν εἰς ἑλληνικὴν μετάφρα-
σιν τοῦ Ε. Ν. Κυριακούδη: «Γιὰ τίς ἀνάγκας τοῦ μοναστηρίου ἀναχωρεῖ ὁ (ἅγιος) πατέ-
ρας στὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης καί, ἀφοῦ μῆκε στὴν ἁγία ἐκκλησία τοῦ ἁγίου
ἀθλοφόρου τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυρα Δημητρίου, προσκύνησε εὐγενικά τὸν ἅγιο μυ-
ροφόρο τάφο του, καί, ἀφοῦ χρίστηκε μὲ τὸ ἅγιο μύρο του, μπαίνει στὸ μονα-
στήρι τοῦ τοῦ Φιλοκάλου καὶ τὸ ἀναζωογονεῖ, γιατί ἐδῶ ἔ-
δωκε πολὺ χρυσὸ γιὰ τὴν ἀνύψωσιν αὐτοῦ τοῦ μοναστηρίου,
καὶ γι' αὐτὸ ἐκεῖνοι ποὺ ζοῦσαν σ' αὐτὸ τὸν θεωροῦσαν γιὰ
κτῆτορα». Ἡ ἀραιώσις εἶναι ἰδική μας.

3. Μ. Λάσκαρι, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, ἔ.α., σ. 322/3. Τὸ
ἀργότερον μέσα στὸ 1201 καὶ τὸν Μ. Ζιβγίνοβιτς, Ἐπισκέψεις καὶ παραμονὲς
τοῦ Ἁγίου Σάββα στὴ Θεσσαλονίκη, «Actes du XVe Congrès International d'Études By-
zantines», Athènes-Septembre 1976. IV (Histoire), Athènes 1980, σ. 443.

4. Ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου μᾶς δίδει ἄλιν, ἔ.α., σ. 264, τὸ σχετικὸν δεύτερον χω-
ρίον τοῦ Θεοδοσίου ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν τοῦ Μ. Vasić, σ. 140, τὸ ὁποῖον παραθέτομεν
εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Ε. Ν. Κυριακούδη: «Ἦλθε στὴ μεγάλη πόλιν τῆς Θεσσα-
λονίκης, καὶ προσκύνησε τὸν ἅγιο μεγαλομάρτυρα καὶ ἀθλοφόρο Δημήτριον καὶ φίλησε
τὸ μητροπολίτη τῆς πόλεως χάρι τοῦ Κυρίου καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴ μονὴ
Φιλοκάλου. Καί, χωρὶς νὰ τὸ ἀναβάλλει καθόλου, κάλεσε τοὺς πιὸ ἱκανοὺς ζωγρά-
φους καὶ τοὺς παρακάλεσε νὰ τοῦ ζωγραφίσουν γρήγορα δύο εἰκόνες μεγάλου ὕψους καὶ
πρόσταξε νὰ εἰκονίσουν στὴ μία τὸν ὕψιστο καὶ θεϊκὸ ἀνεκόνητο βασιλεῖα Χριστὸ τὸ
Θεὸ, ὁ ὁποῖος μὲ τὴ θεϊκότητά του ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν δὲν ἀπομακρύνεται, ἀλλὰ κα-
τέρχεται στὴ γῆ, στὴ δική μου ταπεινότητα, γιὰ νὰ μὲ διασώσει, νὰ μὲ πάρει μαζί του καὶ
νὰ μὲ ὑψώσει στοὺς οὐρανοὺς καὶ νὰ μὲ ἀξιώσει μαζί του καὶ νὰ μὲ καθήσει μαζί του στὸ

Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρων τὴν πρώτην παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τὸ 1201 μᾶς ἐπληροφόρησεν ὅτι οὗτος εἶχε δώσει πολλὸν χρυσὸν εἰς τὴν Μονὴν καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν μοναχῶν τῆς ὡς κτήτωρ αὐτῆς¹. Δεύτερος κτήτωρ βεβαίως, ἀφοῦ ἡ Μονὴ προϋπῆρχεν αὐτοῦ, ὑπῆρχον ἤδη μοναχοὶ εἰς αὐτήν, καὶ ἔφερεν αὐτὴ τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχικοῦ ἱδρυτοῦ τῆς, τοῦ Φιλοκάλλη. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ Θεοδόσιος χρησιμοποιοῦν τὰς ἐκφράσεις «τὸ ἀναζωογονεῖ» καὶ «χρυσὸ γιὰ τὴν ἀνύψωση αὐτοῦ», αἱ ὁποῖαι προϋποθέτουν κάποιον μαρασμὸν καὶ κάποιαν κατὰπτωσιν τοῦ μοναστηρίου, δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθῇ ἡ γνώμη τῆς Ἀ. Τσιτουρίδου, ὅτι «ἡ μονὴ Φιλοκάλλη τῇ στιγμῇ τῶν ἐπεμβάσεων τοῦ Σάββα ἦταν ἀκόμῃ καινούργια καὶ πιθανὸν ὅχι ἀκόμῃ τελειωμένη»². Τοῦτο ἔχει σημασίαν διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ πιθανοῦ χρόνου τῆς ἰδρύσεως τῆς Μονῆς καὶ τοῦ πιθανοῦ ἱδρυτοῦ τῆς. Ἡ Μονὴ φαίνεται πολὺ παλαιότερα τοῦ 1201.

Παρατηρήθῃ ὅτι τὸ δεύτερον χωρίον τοῦ Θεοδοσίου, τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν δευτέραν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τὸ 1219³, ἔρχεται φαινομενικῶς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γνωστὴν Ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ' πρὸς τοὺς Ναῖτας Ἰππότας τῆς 17ης Σεπτεμβρίου 1210, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Πάπας ἐπικυρώνει τὴν παραχώρησιν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη καὶ τῶν κτημάτων αὐτῆς ὑπὸ τοῦ παπικοῦ ἀντιπροσώπου εἰς τὴν Ρωμανίαν (Ἑλλάδα) Βενεδίκτου εἰς τοὺς Ναῖτας Ἰππότας καὶ τὸ τάγμα τῶν πρὸς οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν αὐτοῦ εἰς τὴν Παλαιστίνη⁴. Πῶς λοιπὸν ὁ τὸ 1219 χειροτονηθεὶς ὀρθόδοξος ἀρχιεπίσκοπος Σερβίας καταλύει

θρόνον τοῦ θεοῦ Πατρός καὶ στήν ἄλλην (εἰκόνα) τὴν ὑψηλότερα τῶν οὐρανῶν, τὴν ἀνομολόγητῃ θεικῇ κυρῳφῇ, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται, τὴν πανάχραντο βασίλισσα, τὴν παρθένο καὶ μητέρα αὐτοῦ τοῦ Ἰδίου τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ μας. Καὶ ἔτσι, ἀφοῦ κόσμησε λαμπρὰ αὐτὲς τὶς εἰκόνας μὲ χρυσοὺς ἄλυσίδες, μὲ πολύτιμους λίθους καὶ μαργαριτάρια, τὶς ἐστήθησε στὸ ἴδιον τὸ μοναστήρι τοῦ Φιλοκάλλου, οἱ ὁποῖες πρὸς δόξα Θεοῦ καὶ μνήμη τοῦ Ἁγίου καὶ τώρα βρίσκονται στὸ μέρος, ὅπου εἶχαν τοποθετηθεῖ. Ἡ ἀραιώσις εἶναι ἰδική μας.

1. Βλ. ἀνωτ. σ. 321, σημ. 2.

2. Ἀ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 265. Ὁρθῶς ὁ Μ. Ζιβγίνοβιτς, ἑ.ἀ., σ. 446, ὁμιλεῖ περὶ ἀνοικοδομήσεως τῆς Μονῆς τὸ 1201 καὶ ὅχι περὶ νεοοικοδομηθείσης Μονῆς.

3. Βλ. ἀνωτ. σ. 321, σημ. 4. Τὴν δευτέραν παραμονὴν τοῦ Ἁγίου Σάββα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ἀναφέρει, ὅπως εἶδαμε, καὶ ὁ παλαιότερος Δομεντιανός. Βλ. ἀνωτ. σ. 320, σημ. 4.

4. Migne, P. La. 216, στήλ. 328 (Ἐπιστολὴ Ἰννοκεντίου Γ' πρὸς τοὺς Ναῖτας Ἰππότας, τῆς 17ης Σεπτ. 1210): Epist. XIII, 145: «...Domum Philocali apud Thessalonicam cum pertinentis suis, quam dilectus filius noster Benedictus, tituli Sanctae Susannae presbyter cardinalis, tunc apostolicae sedis legatus in partibus Romaniae, vobis ad terrae sanctae subventionem liberaliter assignavit, sicut eam juste ac pacifice possiditis, vobis et per vos domui vestrae auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinium communimus».

εἰς μονὴν μαρτυρουμένην ὡς λατινικὴν ἀπὸ τοῦ 1210; Τὴν βιβλιογραφίαν περὶ τῶν διαφόρων ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι διευπλώθησαν, παραθέτει ἡ Ἄ. Τσιτουρίδου, ἡ ὁποία μετὰ τοῦ Janin¹ καταλήγει εἰς τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν, ὅτι μόνον τὰ εἰσοδήματα τῆς Μονῆς παρεχωρήθησαν εἰς τοὺς Ἰππότες, ἐνῶ εἰς τὴν ἰδίαν τὴν Μονὴν δὲν εἰσῆλθον οὔτε Ἰππότες οὔτε καθολικοὶ μοναχοί, ὡς συνέβη καὶ ἀλλαχοῦ².

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται, νομίζομεν, ὅτι ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη εἶχεν ἰδρυθῆ πολὺ πρὸ τοῦ 1201, ὅτι εἶχεν ἀγνώστου φύσεως ἀνάγκας πρὸ τῆς χρονολογίας αὐτῆς καὶ ὅτι ὁ Ἅγιος Σάββας εἶχεν ἐνισχύσει αὐτὴν οἰκονομικῶς πρὸ τῆς παραμονῆς του εἰς αὐτὴν τὸ 1201. Ἰσως εἶχεν ὑποστῆ ἡ Μονὴ καταστροφὰς κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν τὸ 1185.

Ἀλλὰ διατὶ ὁ Ἅγιος Σάββας εὐηργέτησεν αὐτὴν τὴν μονὴν καὶ ὄχι ἄλλην ἀπὸ τὰς τόσας μονὰς τῆς πόλεως; Ἀποκλείεται ἄραγε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πρὸ τῆς μαρτυρημένης σχέσεως τῆς Μονῆς Φιλοκάλλης πρὸς τὴν ἁγιορειτικὴν Λαύραν, σχέσεως, ἡ ὁποία μαρτυρεῖται, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, διὰ τὸ 1305, εὕρισκετο αὐτὴ εἰς κάποιαν σχέσιν πρὸς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου, ὅπου ἐμόναζεν ὁ πλούσιος βασιλόπαις Σάββας, ὅποτε ὁ Σάββας ἐδαπάνησε διὰ τὴν ἀντιστόρησιν (ἐρειπωθέντος ἐν μέρει) μετοχίου τῆς μονῆς του εἰς Θεσσαλονίκην;

Ὅγδόντα πέντε ἔτη μετὰ τὸ 1219 ἐμφανίζεται πάλιν ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη εἰς τὰς πηγὰς μας³. Εἰς Ἐπιστολὴν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου Α' τοῦ ἔτους 1304-1305⁴, ἀναφέρεται ἐκλογή ὡς ἡγουμένου τῆς Μονῆς Φιλοκάλλης προσώπου ὑποδειχθέντος ὑπὸ τῆς εἰς Θεσσαλονίκην παρεπιδημούσης αυτοκρατείας Εἰρήνης, συζύγου τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328). Τὸ πατριαρχικὸν ἔγγραφον τοῦ διορισμοῦ τοῦ νέου ἡγουμένου ἀνεγνώσθη ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ἐνώπιον ἀντιπροσωπείας τῆς Μονῆς τῆς Λαύρας καὶ ἀπεστάλη εἰς τὴν Μονὴν τῆς Λαύρας, ὅπερ δεικνύει σαφῶς ἐξάρτησιν τινα τῆς Μονῆς Φιλοκάλλης ἀπὸ τὴν Μονὴν τῆς Λαύρας⁵.

1. R. Janin, *Églises et monastères*, σ. 418.

2. Ἄ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 266 καὶ σημ. 21 καὶ 22.

3. Ἐὰν ἐξαίρεσωμεν ἀπλὴν μνείαν τοῦ ὀνόματος τῆς Μονῆς τὸ 1291/2 εἰς τὸν Cod. Burseianus 21, fol. 251, τὴν ὁποίαν σημειώνει ὁ P. Magdalino εἰς REB 35(1977)182.

4. Ἐπατριάρχρυσεν ἀπὸ 14 Ὀκτ. 1289 καὶ παρητήθη 16 Ὀκτ. 1293. Ἐπατριάρχρυσεν τὸ δεῦτερον ἀπὸ 23 Ἰουν. 1303 καὶ παρητήθη Σεπτ. 1309. Βλ. Donald M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium. The Birkbeck Lectures 1977*, Cambridge 1979, σ. 133 (Πίναξ Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως).

5. V. Laurent, *Les registes des actes du patriarchat de Constantinople I*, fasc IV: *Les registes de 1208 à 1309*, Paris 1971, σ. 409 κ.ε. No 1619. Βλ. καὶ Ἄ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 266/7 καὶ σημ. 32. Τὴν ἐξάρτησιν ἐσημείωσε πρῶτος ὁ P. Magdalino εἰς REB 35(1977)282.

“Άλλας πληροφορίας μετά τὸ 1305 μᾶς δίνει ὁ πατριάρχης Φιλόθεος. ‘Ο Μ. Γεδεών ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ ὑπ’ ἀριθμ. 571 χειρογράφου κώδικος τῆς Μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος τοῦ Ἁθω τοῦ ἔτους 1522¹ Ἐγκώμιον γραφέν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου² διὰ τὸν μονάσαντα εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη Νικοδήμον τὸν Νέον καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτὸ εἰς τὸ Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας αὐτοῦ³. Κατὰ τὸ Ἐγκώμιον, τὸ ὁποῖον ἐξιστορεῖ τὸν βίον τοῦ Νικοδήμου ἐν σκιαγραφίᾳ, οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν Βέροϊαν, ἀκμάσας ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β’ (1282-1328), εἰσῆλθεν ὡς μοναχὸς εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τῆς Θεσσαλονίκης, ἔκαμε ἔργον τοῦ τὴν νουθέτησιν τοῦ ὑποκόσμου τῆς Θεσσαλονίκης, συναναστρεφόμενος μὲ πόρνας καὶ κακοποιούς, ἐπροκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν τῆς ἀδελφότητος τῆς Μονῆς του, ἐφονεύθη ὑπὸ κακοποιῶν τεσσαρακοντούτης καὶ ἐτάφη ἄνευ τιμῶν εἰς τὴν Μονὴν του. Μετὰ τινα χρόνον ἀνέβλυσεν ἀπὸ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου μύρον, ἀνεγνωρίσθη ἡ ἀγιότης του καὶ μὲ προτροπὴν καὶ οἰκονομικὴν βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Β’ ἐκτίσθη εἰς τὴν Μονὴν παρεκκλήσιον εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ἁγίου Νικοδήμου, γενόμενον τόπος λατρείας καὶ ἀντλήσεως ἁγίου μύρου ὑπὸ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως. Τρίτος λοιπὸν μυροβλήτης ἁγίος εἰς τὴν Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν Ἁγίαν Θεοδώραν καὶ τὸν Ἁγίον Δημήτριον⁴. Δὲν διετηρήθη ὅμως ἡ μνήμη του, ὅπως δὲν διετηρήθη καὶ τὸ

1. Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, Ἐν Κανταβρυγίᾳ 1900, II, σ. 399: 6078. 571, Χαρτ. 8 (0,205 × 0,15) XVI (φ. 259): 8. Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὑπόμνημα εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Νικοδήμον τὸν Νέον, τὸν ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ Φιλοκάλλους. INC.: «Ἄλλὰ τίς ἂν παραδράμοι τῷ λόγῳ τὸν μέγαν τῷ ὄντι ἐν ἀσκηταῖς Νικοδήμον».

2. Φιλόθεος ὁ Κόκκινος. Ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ Νοεμ. 1353 - Ὀκτ. 1354 καὶ ἀπὸ τοῦ 1364 μέχρι τέλους 1376. Ἀπέθανε 1376. Ἐγεννήθη ἀπὸ γονεῖς Ἑβραίους εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Μαθητὴς τοῦ Θωμᾶ Μαγίστρου μετέβη καὶ ἐγένετο μοναχὸς εἰς Σινὰ πρὸ τοῦ 1330. Διετέλεσε μητροπολίτης Ἡρακλείας τὸ 1347-54 καὶ ἡγούμενος Λαύρας πρὶν νὰ γίνῃ Πατριάρχης. Βλ. V. Laurent, Philothée Kokkinos, «Dict. de Theol. Catholique» 12 (1935) 1498-1509, μὲ πλουσίαν βιβλιογραφίαν. Ὁ V. Laurent, ἑ.ἀ., στ. 1506, φέρει τὸ ὑπὸ τοῦ Μ. Γεδεῶν ἐκδοθὲν τὸ 1911 Ἐγκώμιον τοῦ Νικοδήμου ὡς ἀνέκδοτον.

3. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεῶν, Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, τ. Α’, τευχ. Β’, σ. 175-185: Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ὑπόμνημα εἰς τὸν ὅσιον πατέρα ἡμῶν Νικοδήμον τὸν Νέον, τὸν ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ τῇ τοῦ Φιλοκάλλους. Περὶ τοῦ Ἐγκωμίου τοῦτου βλ. καὶ F. Halkin, Bibliotheca graeca, Bruxelles 1957, 3, 34, No 2307. Τὸ Ἐγκώμιον γνωρίζουν ὁ O. Tafrali, Thessalonique au XIVe siècle, Paris 1913, σ. 146. Ὁ R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 400. Πραγματεῦται περὶ τοῦ περιεχομένου του ἐκτενέστερον ἡ Ἀ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 266 καὶ σημ. 30.

4. Βλ. Ἀ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 266. Τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικοδήμου διηγείται καὶ ὁ R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 400.

παρεκκλήσιόν του. Ἵσως πρόκειται περὶ ἀγιογραφικῆς εὐσεβοῦς ὑπερβολῆς τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου. Ἐπὶ πλέον ὁ διηγούμενος ταῦτα Φιλόθεος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἴδιος διετέλεσεν ἡγούμενος τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη¹. Οὕτως ἐξηγεῖται ἱσως τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὸν Νικόδημον καὶ ἡ γνῶσις τῶν περιστατικῶν τοῦ βίου του. Τρεῖς νέας πληροφορίας μᾶς ἔδωκε λοιπὸν τὸ Ἐγκώμιον τοῦ Νικοδήμου, τὸ γραφὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, 1) ὅτι ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β' ἐκτίσθη εἰς τὸν μοναστηριακὸν χώρον τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη παρεκκλήσιον εἰς μνήμην τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου, 2) ὅτι τότε ἀπέκτησεν ἡ Θεσσαλονίκη, κατὰ τὸν Φιλόθεον, τρίτον μυροβλήτην ἅγιον, τὸν Ἅγιον Νικόδημον, καὶ 3) ὅτι ὁ μετέπειτα πατριάρχης Φιλόθεος διετέλεσε κάποτε ἡγούμενος τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη.

Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησεν εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ὁ Νικόδημος ὁ Νέος, ὁ γνωστὸς αὐλικὸς ποιητὴς Μανουὴλ Φιλῆς συνέθεσεν ἐπίγραμμα: *Εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον τῆς μονῆς Φιλοκαλᾶ (;) κεκοσμημένον διὰ χρυσαργύρου, ἐκ προσώπου Ἰωαννικίου μοναχοῦ, οἰκονόμου αὐτῆς*². *Ἐτερον* ὀνομάζεται ἀνωτέρω τὸ ἐπίγραμμα, διότι προηγεῖται αὐτοῦ ἐπίγραμμα τοῦ ἰδίου τοῦ Φιλῆ: *Εἰς εὐαγγέλιον τῆς μονῆς τοῦ κυροῦ Ἰσαάκ, κεκοσμημένον διὰ χρυσαργύρου*³. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ «πολυτίμου αὐτοῦ καλλιτεχνικοῦ δημιουργήματος», ὅμοιον τοῦ ὁποίου εἶχεν ὅμως καὶ ἄλλη μονή τῆς Θεσσαλονίκης, μετὰ τῶν «δύο πάρα πολὺ πλούσια στολισμένων εἰκόνων», τὰς ὁποίας πρὸ ἑκατὸν καὶ πλέον ἐτῶν εἶχε παραγγεῖλει διὰ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ὁ Ἅγιος Σάββας, ὥπως εἶδαμε, δὲν εἶναι πολὺ ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα, ὅπως ὑποστηρίζει ἡ Ἀ. Τσιτουρίδου, διὰ τὸν μεγάλον πλοῦτον τῆς Μονῆς, χωρὶς νὰ παύῃ αὐτὴ νὰ εἶναι σημαντικὴ δι' ἄλλους λόγους⁴. Πάντως χάρις εἰς τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Φιλῆ βεβαιοῦται κάποια ἀνθισις τῆς Μονῆς ἐντὸς τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος.

1. Μ. Γεδεών, ἑ.ἀ., σ. 185: «Οἱ γὰρ μοναχοὶ τοῦ Φιλοκάλλους, προτροπῇ καὶ δωρεῇ βασιλικῇ νεὼν ἐκεῖσε δευμάμενοι ἐπὶ τῇ τοῦ ἁγίου ὀνοματί, ἐνθα δὴ καὶ ὁ νεκρὸς τοῦτου ἔτυχεν ἀναφανείς... ὑμνεῖσθαι Θεὸν ἐν αὐτῷ παρεσκεύασαν... δοξάζεσθαι δὲ καὶ τὸν τοῦτου θεράποντα, τὸν μέγαν τῷ ὄντι Νικόδημον... ἡμᾶς δὲ τοὺς τηνικάδτα, συγχωρήσει Θεοῦ, τοῦ τοιούτου σεμνεῖου δῆθεν προεστηκότας, διευθύνους καὶ ὁδηγοίς πρὸς τὰ κρεῖττω καὶ θεϊότερα (Νικόδημε)». Τὴν ἀνεκμετάλλετον αὐτὴν πληροφορίαν ἔχει ὑποδείξει ὁ P. Magdalino εἰς REB 35(1977)282.

2. E. Miller, Manuëlis Philae carmina I, Paris 1855, σ. 70-72. Νέα ἔκδ. A. Hakker, Amsterdam 1967, σ. 70. Βλ. R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 418 καὶ σημ. 6. — Ἀ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 267 καὶ σημ. 36.

3. E. Miller, ἑ.ἀ., σ. 68-70. Πρβλ. Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Ὁ Ματθαῖος Βλάσταρις καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Κυρ-Ἰσαάκ ἐν Θεσσαλονίκῃ, Bruxelles 1971, «Byzantion» XL (1970), fasc. 2, 453 καὶ σημ. 1.

4. Ἀ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 267.

Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες περὶ τῆς Μονῆς κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 14ου αἰῶνος. Μόνον τὸν Ἰούλιον τοῦ 1401 ὁ πατριάρχης Ματθαῖος διορίζει τὸν ἡγούμενον τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη Ἰγνατίον πατριαρχικὸν Ἐξαρχον εἰς Θεσσαλονίκην, πᾶσαν Θεσσαλίαν, Βέροιαν, Λάρισαν καὶ πᾶσαν δευτέραν Θεσσαλίαν (Μακεδονίαν)¹.

Τέλος, ὁ Ρῶσος προσκυνητῆς Ἰγνάτιος ὁ ἐκ Σμολένσκ εἰς τὸ ἑβδομον κεφάλαιον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ του, τὸ ὁποῖον φέρει τὴν χρονολογίαν 1405, ἀναφέρει μεταξὺ τῶν ναῶν καὶ μονῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφθη, καὶ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη². Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία μνεῖα τῆς Μονῆς εἰς τὰς πηγὰς μας. Τί ἀπέγινεν ἡ Μονή; Φαίνεται ὅτι μᾶλλον δὲν κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τὸ 1430 καὶ δὲν ἐγένετο τουρκικὸν τέμενος καὶ διὰ τοῦτο δὲν διετηρήθησαν ἴχνη της, ἀφοῦ, ὡς γνωστὸν, ἡ μετατροπὴ τῶν βυζαντινῶν ναῶν καὶ μονῶν εἰς τουρκικὰ τεμένη ἐξησφάλισε κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ συνεχῶν ἐπισκευῶν τὴν διατήρησίν των εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Περαιτέρω θὰ ἀναζητήσουμε ἐνδείξεις, αἱ ὁποῖαι θὰ μᾶς ὑποδείξουν, ὅπως νομίζομεν, τοῦλάχιστον τὸν χρόνον ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου πρέπει νὰ ἦτο ἰδρυμένη ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη. Προηγουμένως ἂς ἀσχοληθῶμε ὁμως μὲ τὸν πιθανὸν ἰδρυτὴν τῆς Μονῆς.

1. MM, Acta et diplomata II, σ. 524, Νο 662: «...τῷ καθηγουμένῳ τῆς σεβασμίας καὶ θείας μονῆς τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Παντοκράτορος καὶ ἐπικεκλημένης τοῦ Φιλοκάλλους... τὴν οἰκονομίαν (ἀνατίθησι) ἐπιμέλειάν τε καὶ πρόνοιαν τῶν ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ πάσῃ Θετταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ καὶ ἐν τῇ Λαρίσσει καὶ πάσῃ τῇ δευτέρᾳ Θετταλίᾳ πατριαρχικῶν πάντων δικαίων». Πρβλ. Μ. Λάσκαρις, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, σ. 323 κ.ε. R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 419. Ἄ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 267 καὶ σημ. 38.

2. Ὁ Μ. Λάσκαρις, Ναοὶ καὶ μοναὶ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1405, σ. 318, μᾶς δίδει τὸ ρωσικὸν κείμενον τῆς περὶ Θεσσαλονίκης περικοπῆς τοῦ Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Ἰγνατίου ἐκ τῆς καλυτέρας ἐκδόσεώς του ὑπὸ τοῦ Ἀρσένιου καὶ ἰδικῆν του ἑλληνικὴν μετάφρασιν τούτου. (Ἡ γαλλικὴ μετάφρασις τῆς B. de Khitrovo, Itinéraires russes en Orient, Γενεύη 1889, σ. 147, δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψει της τὴν ἑκδοσιν τοῦ S. V. Arsenjev, Chozdenie Ignatija Smolnjanina, «Pravoslavnyj Palestinskij Sbornik», τ. XI, τευχ. IV, ἀρ. 3, Πετροῦπολις 1887, σ. 25). Ὁ Μ. Λάσκαρις, ἑ.ἀ., σ. 316, ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι τὸ περὶ Θεσσαλονίκης καὶ Ἀγίου Ὁρους εἰς τρίτον πρόσωπον γραμμένον ἑβδομον κεφάλαιον τοῦ Ὀδοιπορικοῦ, διαφέρον τῶν εἰς πρῶτον πρόσωπον ἐν εἶδει ἡμερολογίου γραμμένων πρῶτον καὶ τρίτον κεφαλαίων, δὲν εἶναι τοῦ Ἰγνατίου, ἀλλὰ μεταγενεστέρα παρεμβολή, ἀφοῦ τὸ ταξίδιον τοῦ Ἰγνατίου εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ μητροπολίτου Κιέβου Ποιμένους πρὸς Κωνσταντινούπολιν ἐγένετο τὸ 1389/90. Ἐὰν ἦλθεν ἢ ὄχι ὁ Ἰγνάτιος αὐτοπροσώπως εἰς Θεσσαλονίκην τὸ 1405, τοῦτο δὲν μᾶς στερεεῖ τῆς μνεῖας τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη τὸ 1405.

Ἡ παθὴρ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ της, τὸ ὄνομα δηλαδὴ κάποιου Φιλοκάλλη¹, ὁ ὁποῖος τὴν ἱδρυσεν, ὅπως καὶ ἄλλαι μοναὶ ἔφερον τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ των καὶ μὲ αὐτὸ εἶναι γνωσταί². Δὲν γνωρίζομεν ὅμως τὸ μικρὸν ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη, ἐὰν δηλαδὴ αὐτὸς ἐλέγετο Μανουὴλ ἢ Μιχαὴλ ἢ Εὐμάθιος ἢ ἄλλως καὶ ἔχομεν ἀρκετοὺς Φιλοκάλληδες κατὰ τὸν 11ον καὶ 12ον αἰῶνα λεγομένους οὕτω.

Ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου γνωρίζουσα ἀπὸ ἐγγραφα τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος³ ἕναν Εὐμάθιον Φιλοκάλλην, τὸν ὅποτον βεβαίως διαχωρίζει ἀπὸ παλαιότερον Εὐμάθιον Φιλοκάλλην τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ (1081-1118)⁴, προχωρεῖ ἀμέσως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι «Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς βυζαντινοῦ ἀξιωματοῦχου μὲ τὸ ὄνομα Φιλόκαλος στὰ τέλη τοῦ 12ου καὶ στὴς ἀρχὲς τοῦ 13ου αἰῶνος καὶ ἡ ταυτόχρονη πρώτη μνεῖα τῆς μονῆς Φιλοκάλου στὴ Θεσσαλονίκη ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι αὐτὸς ὁ τιτλοῦχος τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς ἦταν κτήτορας τοῦ ὁμωνύμου μοναστηριοῦ⁵. Δὲν ἡμποροῦμε νὰ συμφωνήσουμε ἀμέσως, πρὶν ἐρευνήσουμε συστηματικῶς πόσοι καὶ ποῖοι Φιλοκάλληδες ἐμφανίζονται εἰς τὰς πηγὰς πρὸ τῆς πρώτης μνεῖας τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη τὸ 1202.

Πρώτην φοράν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐμφανίζεται τὸ ὄνομα Φιλοκάλλης ἐπὶ Βασιλείου Β΄ (976-1025) εἰς Νεαράν αὐτοῦ τοῦ ἔτους 996, δυνάμει τῆς ὁποίας δημεύονται τὰ ἐν Μ. Ἀσίᾳ παράνομα κτήματα κάποιου Φιλοκάλλη, ἐβδομαδαρίου, κοιτωνίτου καὶ πρωτοβεστιαρίου⁶. Ὅπως φαίνε-

1. Εἰς διασωθείσας σφραγίδας προσώπων τὸ ὄνομα ἐπίθετον εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁ Φιλοκάλλης, τοῦ -η (μὲ ἓνα ἢ μὲ δύο λάμδα). Μὲ ἀναβιβασμὸν δηλαδὴ τοῦ τόνου ἀπὸ τὸ τρίτοκλιτον ὁ Φιλοκαλλής, τοῦ -οὺς (φίλος-κάλλος) καὶ ὅχι ὁ Φιλόκαλος, τοῦ -ου (φίλος-καλός), ὅπως εἰς μερικὰ κείμενα. Θά κλιθῇ λοιπὸν ὅπως ὁ Ράλλης, τοῦ -η. (Περὶ τῶν βυζαντινῶν Ράλληδων βλ. S. Fassoulakis, *The Byzantine Family of Raoul-Ral(l)es*, Athènes 1973).

2. Ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 263 καὶ σημ. 8, 9, 10, 11, ἀναφέρει μόνας, αἱ ὁποῖαι ὀνομάσθησαν ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ των, ὅπως π.χ. ἡ Μονὴ Βλατάδων, ἡ Μονὴ τοῦ Κυρ-Ἰσαάκ, ὁ Ἅγιος Δημήτριος τοῦ Κατσούρη καὶ ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κασνίτζη, παραθέτουσα τὴν σχετικὴν πρὸς αὐτὰς βιβλιογραφίαν.

3. Ἁ. Τσιτουρίδου, *Filokal*, σ. 263 καὶ σημ. 1. Τὰ ἐγγραφα αὐτὰ εἶναι: Fr. Dölger, *Regesten II*, No 1600, 1602 καὶ 1603. — R. Guillard, εἰς REB 29(1971)84, τῶν ἐτῶν 1189 καὶ 1190. Περὶ αὐτῶν ὅμως περαιτέρω.

4. Ε.ἀ., σημ. 4. Θά ἰδοῦμε περὶ αὐτοῦ κατωτέρω.

5. Ε.ἀ., σ. 263.

6. Migne, P. Gr. 117, στ. 620/21: *Καὶ γὰρ εἴρομεν τὸν Φιλοκάλην, γενόμενον μὲν κατ' ἀρχὰς τῶν εὐτελῶν καὶ χωριτῶν ἕνα ὕστερον δὲ τῶν περιδῶξαν καὶ πλουσίων. Ὅς ἔως μὲν ὑπῆρχε τῶν κάτω, συνετέλει τοῖς ἐαυτοῦ συγγχερίταις, καὶ οὐδὲν αὐτοῦς ἐκαινοτό-*

ται από τούς τίτλους του, πρόκειται περί ευνούχου¹, ό όποίος βεβαίως δέν θά είχεν άπογόνους, άλλ' ίσως μόνον συγγενείς, τών όποίων άπόγονοι έμφανίζονται άργότερον κατά τόν 11ον και 12ον αιώνα. Ούτως έμφανίζεται:

1. Μανουήλ Φιλόκαλος (εις Νεαράν του 'Αλεξίου Α' Κομνηνού). Μαρτυρία: Migne P. Gr. 127 στ. 972: *Κατά γούν ταύτα άθροισθέντων από μὲν συγκλήτου βουλῆς... Μανουήλ πρωτονωβελλισμόν² και επί του κανικλείου³ του Φιλοκάλου... (Imperatoris Alexii Comneni novella constitutio de episcopatu Soteriupoleos. Non extat).*

'Αννα Κομνηνή, 'Αλεξιάς IX, V, 2 ("Εκδ. Β. Leib, τ. II, σ. 170, 1, 10, 13): *Μανουήλ δέ ο Φιλοκάλης τουτο θεασάμενος και ως υπό κερανού βληθείς... (Καταγγέλλει την συναμοσίαν του Νικηφόρου Διογένους τόν 'Ιούνιον 1094).*

2. Μιχαήλ Φιλοκάλλης (πιθανώς του 1086). Μαρτυρία: V. Laurent, Documents de sigillographie. La collection G. Orghidan, Paris 1952, σ. 52, No 78: *Κ'(ύριε) Β'(σήθει) Μιχαήλ προέδρω⁴ και μυστι-*

μει. 'Αφ' ου δέ τουτον εις τιμήν ο Θεός ανήξεν εβδομαδαρίον [ΑΛ. εβδομαρίου], ειτα και κοιτωνίτον, και μετά ταύτα πρωτοβεστιαρίον, τό όλον εκ του κατ' όλλον εκράτησε χωρίον και προάστειον ίδιον έποίησεν, ενאלλάξας και την επωνυμίαν του τοιούτον χωρίον... "Οθεν και ή βασιλεία ήμών κατά τόν τόπον διαβαίνουσα, και τό πράγμα εγκλήσει τών πενήτων διαγνούσα, τά τούτον οικήματα πολυτελή όντα κατέστρεφεν έως δδάρους, και τοις πένησι τά έαντών αποδεδωκεν" έκείνω δέ κατέλιπεν, όπερ εξ αρχής είχε δημόσιον, και τών χωριτών πάλιν αυτών ένα έποίησεν.

1. Ευνούχον τόν θεωρεί ό R. Guillard, Fonctions et dignités des Euniques, «Ét. Byz.» 2(1944)208/9. Του αυτού, Études de titulature et de prosopographie byzantins, BZ 44(1951)225, σημ. 7. Οί τίτλοι του είναι τίτλοι ευνούχων, βλ. N. Oikonomides, Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris 1972, σ. 303. (Centre National de la Recherche Scientifique).

2. 'Ο τίτλος του πρωτονοβελισμού, τίτλος μη διδόμενος εις ευνούχους, προήλθεν από τόν παλαιότερον τίτλον του νοβελισμού, τόν μέχρι του 1041 διδόμενον μόνον εις μέλη της αυτοκρατορικής οικογενείας, και εμφανίζεται κατά τόν 11ον αιώνα. 'Αμφότεροι οί τίτλοι, παλαιότερος και νεώτερος, εξαφανίζονται κατά τό τέλος του 12ου αιώνας. βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 293, όπου πηγαι και σχετική βιβλιογραφία εις σημ. 28, 29, 30.

3. 'Ο «επί του κανικλείου» κατέχει ειδικόν λειτουργήμα (ειδικήν αξίαν) εις την αυτοκρατορικήν Γραμματείαν. Εις την αρμοδιότητά του υπήγето ή φύλαξις του δοχείου κινναβάρεως, της έρυθράς μελάνης, διά της όποιας ό αυτοκράτωρ έθετε την τεραστίαν έρυθράν ύπογραφήν του εις τά έπίσημα κρατικά έγγραφα, ύποβαλλόμενα εις αυτών κατά σειράν υπό του «επί του κανικλείου», ό όποίος ήλεγχε και έσφράγιζε κατόπιν ταύτα εργαζόμενος άνευ βοηθών. βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 311, όπου πηγαι και βιβλιογραφία εις τάς σημ. 132 και 133.

4. Τό αξίωμα του προέδρου (ένν. της Συγκλήτου), κατ' άρχάς διδόμενον μόνον εις ευνούχους, έδιδετο από τών μέσων του 11ου αιώνας και εις μη ευνούχους. βλ. N. Oik-

καὶ τῷ Φιλοκάλλῃ.

Ἐχομεν λοιπόν ἕναν Μανουὴλ Φιλοκάλλη, πρωτονοβελίστιμον κατὰ τὸν τίτλον καὶ ἰδιαίτερον γραμματέα τοῦ αὐτοκράτορος (ἐπὶ τοῦ κανικλείου) κατὰ τὸ λειτούργημα, καὶ ἕναν Μιχαὴλ Φιλοκάλλη, νομικὸν σύμβουλον τοῦ αὐτοκράτορος (μυστικὸν) καὶ διατελέσαντα πρόεδρον τῆς Συγκλήτου.

Ἐάν ὁ ταυτισμὸς τοῦ προέδρου τούτου καὶ μυστικοῦ Μιχαὴλ Φιλοκάλλη τῆς σφραγίδος τοῦ Laurent πρὸς ἕναν ἄλλον Μιχαὴλ ἔπαρχον καὶ μυστικὸν τοῦ ἔτους 1086, ἀλλ' ἄνευ ἐπωνύμου, ταυτισμός, τὸν ὅποιον προτείνει ὁ Laurent (βλ. περὶ αὐτοῦ κατωτέρω, σημ. 1), εὐσταθεῖ, τότε ὁ πρόεδρος καὶ μυστικὸς Μιχαὴλ Φιλοκάλλης ἐξῆσεν ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, ὅπως καὶ ὁ προαναφερθεὶς Μανουὴλ Φιλόκαλος. Δύο ὅμως Φιλοκάλληδες εἰς κυβερνητικὴν ὑπηρεσίαν κατὰ τὰ 27 ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ, ὅπως καὶ τρίτος Φιλοκάλλης, ὁ Εὐμάθιος, τὸν ὅποιον θὰ ἰδοῦμε ἄμεσως, ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν, δὲν εἶναι ὁμοῦ δυνατόν νὰ καθορίσωμεν τὴν μεταξύ των συγγενικὴν σχέσιν.

3. Εὐμάθιος Φιλοκάλλης (στρατηγός, τέλος 11ου-ἀρχαὶ 12ου αἰ.). Μαρτυρίαί: α) V. Laurent, *Bulles metriques*, «Ἑλληνικά» 6 (1933) 184, No 522 (Collection Lichatchev. Musées Vaticans). (Βλ. καὶ A. Bon, *Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris 1951, σ. 198): *Τὸν Φιλοκάλλη, Μῆτερ ἀγ(νή), σὸν λάτ[ρ]ω σεβαστό(ν)² Εὐμάθι[ον] ἀναγν[ώριζε]*.

no m i d è s, Préséance, σ. 299, ἐνθα βιβλιογραφία εἰς σημ. 72 καὶ 73. Ἰδιαίτερος μὲ τὸν «πρόεδρον» ἡσχολήθη ὁ Ch. Diehl, *La signification du titre proèdre à Byzance*, «Mélanges G. Schlumberger», I, Paris 1924, σ. 105-107.

1. Ὁ «μυστικὸς» δὲν εἶναι οὔτε τιτλοῦχος διὰ βίου οὔτε κρατικὸς ὑπάλληλος περιωρισμένης ὑπηρεσιακῆς διαρκείας, ἀλλὰ ἐλεύθερος νομικὸς σύμβουλος τοῦ αὐτοκράτορος μὲ ἴδιον ἐπαγγελματικὸν γραφεῖον (σέκρετον) νομικῶν ὑποθέσεων. Βλ. N. Oikonomidès, Préséance, σ. 324, ἐνθα βιβλιογραφία εἰς τὰς σημ. 214-220. Ἰδιαίτερος μὲ τὸν «μυστικὸν» ἡσχολήθη ὁ R. Guillard, *Études sur l'histoire administrative de l'empire byzantin*. Le mystique, ὁ μυστικὸς, REB 26(1968) 279-296. Βλ. σ. 284: Michel Philocalès, proèdre et mystique, ne nous est connu que par un sceau (V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris 1952, No 78, p. 52). Le P. Laurent se demande si l'on peut identifier Michel Philocalès (τὸν ἀνωτέρω τῆς σφραγίδος δηλονότι) avec Michel, mystique et éparque, en 1086 (ποῦ ἀναφέρεται αὐτός;); mais un autre sceau attribuant ces deux titres à un homonyme, dont on ne peut lire le patronyme, on ne peut l'affirmer (V. Laurent, *op. cit.*, p. 52). Ποῦ εἶναι ὁμοῦς ἡ σφραγὶς τοῦ Μιχαὴλ αὐτοῦ χωρὶς ἐπώνυμον; Ἐάν ἐννοῇ τὴν σφραγίδα τοῦ G. Schlumberger, *Sigill.*, σ. 547, No 16: ΜΡ ΘΥ ΒΟΗΘΕΙ ΜΙΧΑΗΛ Α' ΠΡΟΕΔΡΩ ΕΠΑΡΧΩ Κ ΜΥΣΤΙΚΩ ΤΩ..., αὐτὴ κατὰ τὸν Schlumberger, αὐτόθι, εἶναι τοῦ 12ου-13ου αἰῶνος καὶ τὸ ἐλλεῖπον ἐπίθετον τοῦ Μιχαὴλ οὐδὲν ὑποχρεώνει νὰ εἶναι Φιλοκάλλης.

2. Ὁ τίτλος τοῦ «σεβαστοῦ» ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118). Βλ.

Αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σταδιοδρομίας αὐτοῦ τοῦ διασχήμου κατόπιν Εὐμαθίου Φιλοκάλλη. Κατόπιν ἐγένετο μάγιστρος:

β) V. Laurent, Bulles metriques, «Ἑλληνικά» 6(1933) 220 No 531. (Athènes, Musée National-Constantinople, Coll. de l'Inst. Arch. Russe)¹: *Τὸς Φιλοκάλλους Εὐμαθίου μαγίστρου*². Ὁ ἴδιος κατόπιν ἐγένετο κουροπαλάτης. γ) V. Laurent, Bulles metriques, «Ἑλληνικά» 4(1931) 332, No 147³: *Εὐμαθιον σκέποις με κουροπαλάτ(ην)*⁴ τὸς Φιλοκάλλ(ην) Μητερ ἀγνή Λόγον.

E. Stein, Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte (Mitteil. zur Osman. Gesch. I-II), Hanovre 1952, σ. 30. (Ὁ Ἀλέξιος Α' ἀπονέμει τὸν προϋπάρχοντα τίτλον τοῦ «σεβαστοῦ» εἰς τὸν ἀδελφόν του Νικηφόρον, δρουγγάριον τοῦ στόλου). Πρβλ. L. Brehier, Les institutions de l'empire byzantin. (L'évolution de l'humanité, 32 bis: Le Monde Byzantin), Paris 1949, σ. 139. (Πρβλ. καὶ σ. 142 καὶ 297). Ἐπραγματεῦθι περὶ αὐτοῦ ὁ L. Stiernon, Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Sébaste et Gambros, REB 23(1965) 222-243.

1. Ὁ A. Bon, Le Péloponnèse byzantin jusqu'en 1204, σ. 198, δίδει ὅλας τὰς παλαιότερας δημοσιεύσεις τῆς σφραγίδος αὐτῆς ὑπὸ τῶν A. Mordtmann, K. M. Κωνσταντοπούλου, B. A. Pančenko καὶ N. A. Βέη.

2. Ὁ «μάγιστρος», τὸ πέμπτον ἄλλοτε κατὰ σειρὰν τῶν μεγίστων ἀξιομάτων τῶν μὴ εὐνούχων, ἀποτελεῖ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος ἀπλοῦν τίτλον. Βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 137 καὶ 294. Αὐτόθι, σ. 95, ὁ «μάγιστρος» εἰς τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου (899) κατέχει τὴν δεκάτην τετάρτην κατὰ σειρὰν θέσιν. Κατὰ τὸν N. Βέη ν, Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas, «Viz. Vrem.» XXI (1914) III partie, σ. 230, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀργότερον πραιτῶρος Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου Εὐμαθίου Φιλοκάλλη καὶ ὅχι περὶ τοῦ μεταγενεστέρου ἐπάρχου τῆς Πόλεως Εὐμαθίου Φιλοκάλλη (1196-1197), διότι ὁ τίτλος τοῦ «μαγίστρου» θὰ ἀπετέλει ἀναχρονισμόν, ἐὰν ἐνεφανίζετο εἰς σφραγίδα Εὐμαθίου Φιλοκάλλη τοῦ 12ου αἰῶνος. Πράγματι, αἱ τελευταῖαι μνεῖαι «μαγίστρων» εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος (τοῦ 1117 καὶ τοῦ 1118: EEBΣ 8, 1931, 68, No 163 τοῦ 1117: «...γῆς τοῦ μαγίστρου Βουρσάβου». MM, VI, 96, τοῦ 1118). Βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 294.

3. Παλαιότεραι δημοσιεύσεις ὑπὸ G. Schlumberger, Sigill., σ. 190 (ἀγία ἀντὶ ἀγνή) — N. A. Βέη εἰς «Viz. Vrem.» XXI, σ. 229, No 39c. Βλ. A. Bon, Le Péloponnèse byzantin, σ. 198. Ἡ σφραγὶς εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ὅπως λέγει ὁ Schlumberger ε., ἔ.α., καὶ ὅχι τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος, ὅπως λέγει ὁ N. A. Βέη ε., ἔ.α., πιστεῖει ὁ V. Laurent, Bulles metriques, «Ἑλληνικά» 4,2 (1931) 332, No 147.

4. Τὸ ἀξίωμα τοῦ «κουροπαλάτου», τοῦ διοικητοῦ δηλαδὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς τοῦ Παλατίου, τὸ τρίτον ἄλλοτε κατὰ σειρὰν τῶν μεγίστων ἀξιομάτων τοῦ Παλατίου καὶ προοριζόμενον μόνον διὰ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, κατήντησεν ἅπλως τίτλος κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα. Βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 293 (βλ. καὶ 97 καὶ 137). Ἰδιαιτέρως μὲ τὸν «κουροπαλάτην» ἡσχολήθη ὁ R. Guillard, Le couroupalate, «Byzantinica» 2(1970) 185-249, ὁ ὁποῖος περὶ τοῦ ἐν λόγῳ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη λέγει τὰ ἑξῆς: Αὐτόθι, σ. 210: «Philokales Eumathios est mentionné comme couroupalate au synode qui se tint à la fin de 1092 (V. Laurent, Les sceaux byzantins du medailler vatican, 57. Notice détaillée, pp. 56-58); L'un des plus grands généraux byzantins de cette époque, il fit campagne contre les turcs en 1108. Les titres recompensèrent sa valeur, il nous est parvenu plu-

Κατόπιν, συνεπειὰ τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν του¹ ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης αὐτὸς συνεσώρευσε πολλὰ στρατιωτικὰ ἀξιώματα, ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν ὁποίων διεσώθησαν σφραγίδες:

δ) G. Schlumberger, *Sigillographie byzantine*, Paris 1915, σ. 118/9²:
(*Εὐμαθίῳ μαρίστρῳ φ μεγάλῳ δονκὶ καὶ πραιτωρί Ἑλλάδος καὶ Πελοποννή-
σ(ου) τῷ Φιλοκάλῃ.*

seurs sceaux d'Eumathios Philokales, ou il est titré magistros, mégaduc, préteur de l'Hel-
lade et du Péloponnèse, protonobellissime, sébaste et pansébaste. (A. Bon, *Le Pélopon-
nèse byzantin* jusqu'en 1204, Paris 1951, 197-199. V. Laurent, op. cit., pp. 55-58).

1. Ὁς στρατηγὸς τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ ἀναφέρεται πολλάκις εἰς τὴν Ἀλεξιά-
δα τῆς Ἀννας Κομνηνῆς. Τὴν σταδιοδρομίαν του ἐσημείωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀλε-
ξίου Α' Κομνηνοῦ καὶ ὁ F. Chandon, *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, Paris
1900, σ. 148/9, 208, 216, 232, 238, 252, 255 καὶ 264. Ἰδοὺ μερικά ἐξέχοντα σημεῖα ταύτης:
Τὸ 1092, μετὰ τὴν καταστολὴν ὑπὸ τοῦ γυναικαδέλφου τοῦ Ἀλεξίου Α' Ἰωάννου Δούκα
τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ραγμοῦτῃ εἰς τὴν Κύπρον, στέλλεται διοικητῆς τῆς ὁ ἐμπιστος
τοῦ αυτοκράτορος Εὐμάθιος Φιλοκάλλης μετὰ τὸν τίτλον τοῦ στρατοπεδάρχου (Ἀλεξιάς,
IX, 3, Leib, II, 164, 15). Μετὰ ταῦτα ἡ Ἀννα Κομνηνὴ ἐπανειλημμένως ἀναφέρει τὸν Εὐ-
μάθιον Φιλοκάλλην ὡς δούκα Κύπρου (Ἀλεξιάς, XI, 7, 4, Leib, III, 34, 4 καὶ 44, 20, τὸ 1099).
Τὸ 1111-1112 ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης εἶναι ἀκόμη δούξ Κύπρου (Ἀλεξιάς, XIV, 2, Leib,
III, 148, 23). Τὸ θέρος 1112 εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς Κύπρον (Ἀλεξιάς, XIV, 2, 14, Leib, III,
154, 6). (Βλ. καὶ F. Dölger, *Regesten* No 1259. Τοῦ αὐτοῦ, *Zu dem Abdankungs-
gedicht des Nikolaos Muzalon*, BZ 35, 1935, 8 κ.ε. Πρβλ. Ν. Χ. Κονομῆ, Εὐμάθιος
Φιλοκάλλης καὶ Ἀλέξιος Κομνηνός, «Κυπριακὰ Γράμματα» 19, 1954, 287-288, ὅπου δι-
ορθῶναι παρανόησιν τοῦ ἀνωτέρω ἀπολογητικοῦ ποιήματος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου
Νικολάου Μουζάλωνος).

Ἡδὴ τὸ 1108 ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης διοικεῖ τὰ στρατεύματα εἰς ἐκστρατείας κατὰ
τῶν Τούρκων ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Καταλαμβάνει καὶ ἀνοικοδομεῖ τὸ ὑπὸ τοῦ Τζαχὰ κατεστρα-
μμένον Ἀδραμύτιον (Ἀλεξιάς, XIV, 1, 5-7, Leib, III, 143, 92). Καταλαμβάνει καὶ ὑπερασπί-
ζει μετὰ εὐφρὸς στρατήγημα τὴν Φιλαδέλφειαν ἀπὸ 40.000 Τούρκους τοῦ Ἀσάν καταστρέ-
ψας ἐν τέλει τὸν διαιρεθέντα στρατὸν αὐτοῦ (Ἀλεξιάς, XIV, 1, 5-7, Leib, III, 143-145).

Ἐνδιαφέρον εἶναι πῶς χαρακτηρίζει ἡ Ἀννα Κομνηνὴ τὸν στρατηγὸν τοῦ πατρὸς
τῆς Εὐμάθιον Φιλοκάλλη. Ἀλεξιάς, XIV, 1, 3, Leib, III, 142, 15 κ.ε.: «Ὁ φιλοκάλλης οὖν
*Εὐμάθιος (ἀνὴρ δὲ οὗτος ἐπιβολώτατος καὶ τῶν ἐπιφανῶν οὐ γένει μόνον, ἀλλὰ καὶ φρονή-
σει τῶν πολλῶν διαφέρων, ἐλευθέριος καὶ γνώμην καὶ χεῖρα, πιστὸς μὲν πρὸς Θεὸν καὶ τοὺς
φίλους, πρὸς δὲ τοὺς δεσπότας εὐνους ἐπερ τις καὶ ἄλλος, τῆς μέντοι στρατιωτικῆς παιδεί-
ας πάνπαν ἀμύητος)* οὔτε γὰρ τόξον καὶ νευρὰν πρὸς μαζὸν ἔλκειν ἥξει οὔτε θυρεῶ σκέπε-
σθαι· τὰλλα δὲ δεινότατος, λόγους τε ἐριστὰν καὶ διὰ παντοίων μηχανημάτων τοὺς πολεμί-
ους ἡττᾶν) οὗτος προσελθὼν τῷ αυτοκράτορι τὴν τῆς Ἀτταλείας φρουρὰν ἐπιμελὼν ἡτεί-
το. γινώσκων οὖν τὸ ποικίλον τῶν αὐτοῦ φρονημάτων καὶ ἐγχειρήσεων ὁ αυτοκράτωρ καὶ τὴν
συμπαρομαρτοῦσαν αὐτῷ εὐνυχίαν, ἥτις ποτὲ ἐστὶ τε καὶ λέγεται (οὐδὲ γὰρ οἰαδῆντι ἐ-
πιβαλὼν ποτε πράξει δημάρτηκε τοῦ σκοποῦ), πειθεται ταῦτα καὶ δυνάμεις ἀποχωρᾶς αὐ-
τῷ δίδωσι..

2. Παλαιότεραι δημοσιεύσεις (ὑπὸ A. Mordtmann, N. A. Βέη) εἰς A. Bon, *Le Pé-
loponnèse byzantin*, σ. 197, No 48.

ε) Α ὁ τ ὁ θ ι, σ. 189/90¹: *Θ(εοτό)κε Β(οή)θ(ει) Εὐμαθίω, μεγάλην δονκί² και πραιτωρι³ Ἑλλάδος και Πελοποννήσου τῷ Φιλοκάλλη.*

Ὡς μέγας δούξ και πραιτωρ ἀναφέρεται ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης αὐτὸς και εἰς ἔγγραφον τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου⁴ μὲ χρονολογίαν 1118⁵. Κατὰ τὴν Ἀνναν Κομνηνὴν (ἐκδ. Β. Leib, τ. II σ. 165) ἐστάλη εἰς Οὐγγαρίαν διὰ νὰ διαπραγματευθῇ συνοικέσιον διὰ τὸν Ἰωάννην Δούκαν.

Ὑπάρχει ἀκόμη μία σφραγίς, ἡ ὁποία ἀπεδόθη εἰς τὸν μέγα δοῦκα και πραιτωρα Ἑλλάδος και Πελοποννήσου Εὐμάθιον Φιλοκάλλην: *Εὐ...θ(ίω) βασιλικ(ῶ) πρώτο)σπαθ(α)ρ(ίω ἐ)πὶ τοῦ χρυσοτορικλίνου μυστ(ο)γράφω κρι-τ(ῆ) ἐπὶ τοῦ Ἰπποδρ(ό)μ(ου) Πελοπον(νί)σον και Ἑλλ(ά)δ(ος).* Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Α. Mordtmann⁶, ὁ ὁποῖος συνεπλήρωσε: *Εὐ[στα]θίω.* Ἐδέχθη τὴν συμπλήρωσιν ὁ G. Schlumberger⁷, ἀλλ' ὁ Ν. Α. Βέης συνεπλήρωσε *Εὐ[μά]θιω⁸*. Τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Ν. Α. Βέη δὲν ἐδέχθη ὁ Α. Bon⁹, ὁ ὁποῖος ταυτίζει αὐτὸν μὲ τὸν ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Νικητὰ Χωνιάτη λογοθέτην τῶν σεκρέτων και ἀντικαταστάτην του εἰς τὴν Σύγκλητον τὸ 1204

1. Ἐδημοσιεύθη και ὑπὸ Ν. Α. Βέη, εἰς «Viz. Vrem.» XXI (1914) 229, No 39B. Βλ. Α. Bon, ἔ.ἀ.

2. Τὸ ἄξιωμα τοῦ «μεγάλου δουκός» ὡς ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ τοῦ στόλου ἐμφανίζεται ἐπὶ Ἀλεξίου Α' μετὰ τὸ 1085. Βλ. E. Stein, Untersuchungen, σ. 56-58. Μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον τὸ 1092, ὅταν ὁ Ἰωάννης Δούκας διοικεῖ τὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Τζαχά ὡς μέγας δούξ τοῦ στόλου (Ἀλεξιάς, XI, 10, Leib, III, 42). Πρβλ. L. Brehier, Les institutions, ἔ.ἀ., σ. 140 και 424. Ἰδιαιτέρως περὶ τοῦ «μεγάλου δουκός» πραγματεύεται ὁ R. Guillard, Études de titulature et de prosopographie byzantins. Les chefs de la marine byzantine: drongaire de la flotte, grand drongaire de la flotte, duc de la flotte, mégaduc, BZ 44(1951) 212-240, ὅπου, αὐτόθι σ. 224/5, πολλὰ περὶ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη.

3. Οἱ «πραιτωρες τῶν θεμάτων», ὅπως ἐνταῦθα ὁ «πραιτωρ Ἑλλάδος και Πελοποννήσου», εἶναι μᾶλλον διοικηταὶ ἐπαρχιῶν, ὡς οὗτοι ἐδημιουργήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ (βλ. A. H. M. Jones, The Later Roman Empire I-III, Oxford 1964, σ. 280 και 282) και ὅχι ἀπλοὶ δικασταί. Βλ. N. Oikonomidès, Préséance, σ. 344. Πρβλ. αὐτόθι, σ. 53,3: Οἱ πραιτωρες τῶν θεμάτων (Κλητορολόγιον Uspensky τὸ 842/3).

4. MM, Acta et diplomata VI, σ. 96: ...τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ μεγάλου δουκός και πραιτωρος, κυροῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη, και αἰθέντων ἡμῶν. Ἐγγραφον τῆς Πάτμου τοῦ ἔτους 1118 ἐπὶ ἔριδος μεταξὺ ιδιούτων και κατοίκων χωρίου εἰς τὴν Κρήτην.

5. Α. Bon, Le Péloponnèse, σ. 198, ὁ ὁποῖος διορθώνει εἰς 1118 τὴν χρονολογίαν 1192 τοῦ Α. Mordtmann και τοῦ Ν. Α. Βέη.

6. Εἰς «Revue Archéologique», XXXIV(1877)51.

7. Sigillographie, σ. 188/9, σημ. 4, No 6.

8. «Viz. Vrem.» XXI(1914)230.

9. Le Péloponnèse, σ. 199. Πρβλ. και R. Guillard, Études de l'histoire administrative de l'empire byzantin: Le stratopédarque et le grand stratopédarque, BZ 46(1953)68. Ὁ ἴδιος παλαιότερον, BZ 44(1951)224, ἐδέχετο τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Ν. Α. Βέη.

ἐπὶ Ἀλεξίου Ε' Μούρτζουφλου¹. Δὲν παρατηρήθη ὁμως ὅτι εἰς τὴν σφραγίδα τὸ ἐπίθετον Φιλοκάλλης δὲν συνοδεύει ὡς συνήθως, τὸ ὄνομα Εὐμάθιος καὶ ἡ συμπλήρωσις τοῦ Ν. Α. Βέη οὐδαμοῦ στηρίζεται καὶ ἡ σφραγὶς δὲν φαίνεται νὰ ἀνήκει εἰς Εὐμάθιον ἀλλ' εἰς Εὐστάθιον, ἀφοῦ ἡ γνωστὴ σταδιοδρομία τοῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη δὲν ἡμπορεῖ νὰ στηρίξη δι' αὐτὸν λειτούργημα δικαστοῦ (κριτοῦ ἐπὶ τοῦ Ἱπποδρόμου).

Ἐν τέλει διὰ τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη αὐτοῦ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἡ ἐπιγραφὴ ἡ χαραγμένη εἰς ἐντοιχισμένον κίονα ἐξαφανισθείσης σήμερον ἐκκλησίας τῆς Κρήτης², τὴν ὅποιαν ἐδημοσίευσεν Ἄλλοτε ὁ Σπ. Μαρινάτος καὶ ἡ ὁποία ἔχει οὕτω: *Κ(ύρι)ε βωίθι τ(όν) δοῦλον σου [Εὐμ]άθιον προτοσπα[θ]άριον καὶ στρατιγόν [Κρ]ήτις*³.

Ὁ Σπ. Ν. Μαρινάτος ἰσχυρίσθη ὅτι «διὰ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς κερδίζομεν ἓνα ἔτι τίτλον τῆς πρώτης τοῦ Εὐμαθίου σταδιοδρομίας, τὸν τοῦ στρατηγοῦ Κρήτης. Ἡ ἐποχὴ αὕτη πρέπει νὰ εἶναι τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου, περίπου ἡ περίοδος 1090-1100»⁴.

Θέμα Κρήτης, βεβαίως, μαρτυρεῖται κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα ὑπὸ τῆς σφραγίδος τοῦ Βασιλείου πατρικίου καὶ στρατηγοῦ Κρήτης⁵ καὶ ὑπὸ μοναστηριακῶν ἐγγράφων τῆς Πάτμου⁶. Ὁ R. Guiland ὁμως ἀμφιβάλλει ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἡμετέρου Εὐμαθίου Φιλοκάλλη, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ 1093 εἶναι δοῦς Κύπρου⁷ καὶ ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ποτὲ τὸν τίτλον τοῦ πρωτοσπαθαρίου, καὶ φρονεῖ ὅτι «ἢ πρόκειται περὶ τοῦ πρωτοσπαθαρίου τοῦ χρυσотρικλίνου, τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Νικητὰ Χωνιάτη⁸ ἢ, ἐὰν πρόκει-

1. Κ. Σάθας, Μεσ. Βιβλ. VII, σ. 445: *παρέθηκε δὲ αὐτὸν καὶ ὁ πενθερὸς Φιλοκάλλης, ὃν καὶ τῶν σεκρέτων λογοθέτην κατέστησεν*, (Ἀνωνύμου Σύνοψις Χρονικῆ). Παραπονεῖται ὁ Νικητὰς Χωνιάτης, Βόνν., σ. 749: *Εἶχε δὲ καὶ συνελθὼν σκίασμα ἰσχνὸν παρὰ πόμονον τὸν κηδεστὴν Φιλοκάλιον, ὃς οὐχ ἑτέρως ἔχων ἐπὶ τοῦ ἄκρου στήσαι τῆς συγκλήτου βατήρος, ἡμᾶς μὲν ἀπ' οὐδεμιᾶς ἐσχέτημονος προσφάσεως τοῦ τοῖς σεκρέτοις λογοθετεῖν παραλέλκεν, ἐκείνον δ' ἀντιπροβέβληκεν*. Ἐξ αὐτῶν φαίνεται ὅτι ὁ λογοθέτης τῶν σεκρέτων τοῦ Νικητὰ Χωνιάτη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸν στρατηγὸν Εὐμάθιον Φιλοκάλλη.

2. Τῆς Madonnina ἢ S. Maria di Piazza ἢ Maria dei Muraculi (κατὰ τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller τοῦ 1667 καὶ τὸν G. Gerola, Monum. Veneti di Creta II, σ. 157), ἀργότερον τζαμίον Ρεῖσοῦλ Κουττάβ Χατζῆ Χουσεῖν Ἐφέντη ἢ συνηθέστερον Ἀραστᾶ.

3. Σπ. Ν. Μαρινάτου, Εὐμάθιος Φιλοκάλλης, τελευταῖος στρατηγὸς τοῦ βυζαντινοῦ θέματος τῆς Κρήτης, ΕΕΒΣ 7(1930)388 κ.ἑ.

4. Σπ. Ν. Μαρινάτος, ἑ.ἀ., σ. 391.

5. Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, Στρατηγὸς Κρήτης, ΕΕΒΣ 6(1929)316-320.

6. Fr. Dölger εἰς BZ 29(1929)433.

7. Ἀλεξιάς, IX, 3, Leib, II, 164. Ἀλεξιάς, XIV, 2, Leib, III, 148.

8. Νικητὰ Χωνιάτης, Ἀλέξιος I, Βόνν., σ. 433. Ὁ τίτλος πάντως τοῦ πρωτοσπαθαρίου ἐπιζει μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 12ου αἰῶνος μὲ τελευταίαν μνεῖαν τὸ ἔτος 1115. Βλ. Ν. Οikonomides, Préséance, σ. 297, σημ. 57.

ται πράγματι περί του δουκός Κύπρου Εὐμαθίου Φιλοκάλλη, οὗτος διετέλεσε στρατηγός Κρήτης πρὸ τοῦ 1092, ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ 1092 γνωρίζομεν καλῶς τὴν σταδιοδρομίαν του¹.

Διατί ὅμως πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀσυζητητεὶ τὴν συμπλήρωσιν [Εὐ-μ]άθιον τοῦ Σπ. Ν. Μαρινάτου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν, ἀφοῦ καὶ ἡ συμπλήρωσις [Εὐστ]άθιον εἶναι δυνατὴ καὶ τὸ ἐπίθετον Φιλοκάλλης δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἐπιγραφὴν καὶ οὐδεμία πληροφορία πηγῆς, ἐγγράφου ἢ σφραγίδος ὑπάρχει, ὅτι ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης διετέλεσεν πρὸ τοῦ 1092 στρατηγός Κρήτης; Τὸ ἀσφαλέστερον θὰ ἦτο νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ τινος Εὐσταθίου, ἀγνώστου ἐπωνύμου, καὶ ὄχι περὶ τοῦ ἡμετέρου στρατηγοῦ Εὐμαθίου Φιλοκάλλη.

4. Εὐμάθιος Φιλοκάλλης (ἐπαρχος, τέλος 12ου αἰῶνος). Μαρτυρίαι: Εἰς διασωθεῖσαν σφραγίδα του² τιτοφορεῖται: πανσέβαστος, ἀκόλουθος³ καὶ ἐπαρχος⁴.

Τὸ 1189 καὶ 1190 ἀποστέλλεται ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Β' Ἀγγέλου (1185-1195) εἰς πρεσβείαν πρὸς τὸν Φρειδερίκον Β' Βαρβαρόσσαν εἰς Ἀδριανούπολιν μὲ τὸν τίτλον τοῦ πανσεβάστου καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀκολούθου μαζί μὲ τὸν Jacobus Pisanus διὰ τὴν σύναψιν συνθήκης⁵. Τέλος τοῦ 1196 ἢ ἀρχὰς τοῦ 1197 ἀποστέλλεται ὡς ἐπαρχος Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Γ' Ἀγγέλου (1195-1203) εἰς τὸ Παλέρμον τῆς Σικελίας πρὸς τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα Ἑρρίκον ΣΤ', ἀπαιτήσαντα τελεσιγραφικῶς ἐνίσχυσιν τῆς

1. R. Guillard, *Le stratopéarque*, ἑ.ἀ., σ. 68. Πῶς ὅμως δὲν παρετήρησεν ὁ Guillard ὅτι ὁ [...]άθιος πρωτοσπαθάριος τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Κρήτης ἡμπορεῖ κάλλιστα νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Εὐ...θ(ιον) βασιλικὸν πρωτοσπαθάριον τῆς σφραγίδος τοῦ Mordtmann;

2. V. Laurent, *Les sceaux byzantins du medailler Vatican*, Cité de Vatican 1962, σ. 55-56. Δυστυχῶς δὲν ἡμπορέσαμε νὰ τὸ συμβουλευθῶμε.

3. Κατώτερος βαθμοφόρος τοῦ στρατοῦ ἔχων τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ξένων, τῶν ὑπηρετούντων ἐντὸς τῶν Ἀριθμῶν (στρατιωτικῶν σωμάτων ἀποτελουμένων ἐκ ξένων μισθοφόρων). Βλ. Ν. Οἰκονομιδῆς, *Préséance*, σ. 331.

4. Ὁ «ἐπαρχος» τῆς πόλεως (παλαιότερον *praefectus urbis*) εἶναι ὁ ἀνάτατος διοικητικὸς καὶ δικαστικὸς κρατικὸς ὑπάλληλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἄλλης μεγαλοπόλεως, μὲ πλείστας πολιτικές, δικαστικές καὶ ἀστυνομικὰς ἀρμοδιότητας. Βλ. Ν. Οἰκονομιδῆς, *Préséance*, σ. 219/20, ἐνθα βιβλιογραφία εἰς σημ. 188. Ἰδιαίτερος μὲ τὸν «ἐπαρχον» Κωνσταντινουπόλεως ἡσχολήθη ὁ F. Uspenskij, *Konstantinopolskij Eparch*, «*dzvestija Russ. Arch. Inst. Konst.*» 4/2(1899) 79-104.

5. Ansbertus, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*. Mon. germ. hist. scriptores 5, Berlin 1928, σ. 60, 24-25: *Pansevasto acholitho domno Eumathio Philocali*. Fr. Dölger, *Regesten No 1600, 1602 καὶ 1603*. Πρβλ. R. Guillard, *Études de l'histoire administrative de l'empire byzantin*. Les logothètes, REB 29(1971) 5-115, σ. 84: Philokalios ou Philocales, Eumathios.

Σταυροφορίας του ὑπὸ μορφὴν ἐτησίου φόρου 50 κεντηναρίων χρυσοῦ (5.000 λιβρῶν), διὰ τὰ διαπραγματευθῆ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ ὑπερόγκου διὰ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους ποσοῦ τούτου. Ὁ Εὐμάθιος, πᾶμπλουτος ὢν, ἀναλαμβάνει τὴν ἀποστολὴν ταύτην ἰδίῳις ἐξόδοις, ὅθεν καὶ ἐπετράπη εἰς αὐτὸν ἀντὶ τούτου νὰ ταξιδεύσῃ τῇ αἰτήσῃ του μὲ τὰ διάσημα τοῦ ἐπάρχου τῆς Πόλεως, καὶ ἐπιτυγχάνει μείωσιν τοῦ ποσοῦ εἰς 16 κεντηνάρια χρυσοῦ (1.600 λίβρες). Διὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ καὶ πάλιν δυσβαστάκτου ποσοῦ τούτου ἐπεβλήθη εἰδικὸς φόρος, τὸ Ἀλαμανικόν, κατεσχέθησαν θησαυροὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἠπειλεῖτο ἐπανάστασις, ἀλλ' εὐτυχῶς τὴν 28ην Σεπτεμβρίου 1197 ἀπέθανεν εἰς τὴν Μεσσήνην ὁ Ἑρρίκος ΣΤ' πρὸ τῆς ἐκκινήσεως τῆς Σταυροφορίας του¹. Κατὰ τὸν R. Guillard² ὀνομάσθη, λίαν πιθανῶς, λογοθέτης τῶν σεκρέτων³ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Ε' Μούρτζουφλου τὸ 1204 εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ Νικήτα Χωνιάτη, τὸν ὁποῖον ἀντικατέστησεν καὶ εἰς τὴν Σύγκλητον⁴.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ Φιλοκάλληδες, τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν μέχρι τοῦ 1204, διότι μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1204 καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν φραγκοκρατίαν ἐσκόρπισαν καὶ αὐτοί, ὅπως καὶ ἄλλαι οἰκογένειαι βυζαντινῶν ἀξιωματοῦχων, εἰς τὴν Δύσιν ἢ ἄλλαχοῦ καὶ ἐξαφανίζονται.

Ὑπάρχει λοιπὸν ἓνας Μανουὴλ καὶ ἓνας Μιχαὴλ Φιλοκάλλης κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα καὶ δύο Εὐμάθιοι Φιλοκάλληδες, ἓνας εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἓνας εἰς τὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνος. Ποῖος ἐξ αὐτῶν παρουσιάζει περισσοτέρως πιθανότητα νὰ εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Φιλοκάλλης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην; Θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὁ τελευταῖος ἐξ αὐτῶν, ὁ ἐπαρχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐμάθιος Φιλοκάλλης, ὁ μαρτυρούμενος μέχρι τοῦ 1197. Τοῦτο, διότι α) εἶναι πᾶμπλουτος καὶ τὰ πλούτη του τοῦ ἐπιτρέπουν τὴν πολυέξοδον ἀνέγερσιν ἰδίας μονῆς καὶ β) ἡ ἀποστολὴ του εἰς Σικελίαν τὸ 1197

1. Νικήτα Χωνιάτη, Ἀλέξιος Ι, 80. Βόνν. σ. 630, 17 κ.ἐ. *πρέσβυν εἰς τὸν ῥῆγα πέμπομε τὸν Φιλοκάλην Εὐμάθιον, ἐπαρχον ὄντα τῆς πόλεως. Οὗτος δὲ πλουτὴρ ὑπὲρ τοὺς τότε κομῶν ἐκόντως ὑπέδν τὸν πρεσβευτήν. ἀμέλει καὶ δεῖται τοῦ βασιλέως μετὰ τῶν ἐπαρχικῶν παρασήμων ἐνδοθῆναι οἱ διαπρεσβεύεσθαι.* Πρβλ. Fr. Dölger, Regesten No 1638. — L. Brehier, Vie et mort de Byzance, Paris 1949, σ. 361/2. (L'évolution de l'humanité No 32: Le Monde Byzantin). — R. Guillard, Études de titulature et de prosopographie byzantines, BZ 44(1951) 225, σημ. 7 (Festschrift Fr. Dölger). — V. Laurent, Les sceaux byzantins du medailler Vatican, Cité de Vatican 1962, σ. 55-56.

2. Les logothètes, REB 29(1971)84.

3. «Λογοθέται» ἀντὶ «χαρτουλάριου» ὀνομάζοντο πολλάκις οἱ προϊστάμενοι τῶν γραφείων πολιτικῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν. Βλ. N. Oikonomides, Préséance, σ. 310 καὶ σημ. 126, ὅπου παλαιότερα βιβλιογραφία.

4. Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. VII, σ. 445 — Νικήτας Χωνιάτης, Βόνν. σ. 749. Βλ. ἐνταῦθα σ. 333, σημ. 1.

τὸν ἔφερε, λίαν πιθανῶς, εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην. Οὕτω θὰ ἐδικαιούτο ἡ Ἄννα Τσιτουρίδου εἰς τοὺς, ἀτεκμηριώτους βεβαίως, ἰσχυρισμούς της, α) ὅτι αὐτὸς ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης τοῦ 1197 εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ β) ὅτι ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη τὸ 1202, πρὸ τῆς οἰκονομικῆς ἐνισχύσεώς της ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Σάββα τῶν Σέρβων, ἦτο νεόδμητος καὶ πιθανῶς ἡμιτελής.

Ὑπάρχουν ὁμως μερικά σκληρὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπουν τὴν εὐκολὴν ἀποδοχὴν τῶν ἀπόψεων τῆς Ἄννας Τσιτουρίδου. Οὕτω: α) Διὰ τὴν αὐτὸς ὁ ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ ἑπαρχὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως Εὐμάθιος Φιλοκάλλης, ἐπροτίμησε τὴν Θεσσαλονίκην διὰ νὰ ἀνεγείρῃ τὴν ἰδιόκτητον μονὴν του καὶ ὅχι τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸ ἀνώτερον καὶ οἰκεῖον εἰς αὐτὸν κοινωνικὸν περιβάλλον αὐτῆς; β) Δεδομένου ὅτι ὁ Εὐμάθιος Φιλοκάλλης ἀνήγειρε τὴν μονὴν του, διὰ νὰ μονάσῃ εἰς αὐτήν, ὅπως ὅλοι οἱ ἱδρυταὶ ἰδιωτικῶν μονῶν, πότε ἐπρόφθασε νὰ ζήσῃ εἰς αὐτήν καὶ νὰ στερεωθῇ ἡ ὀνομασία τῆς μονῆς ὡς Μονῆς Φιλοκάλλη, ἐὰν αὕτη τὸ 1202 ἀκόμη ἦτο νεόδμητος καὶ πιθανῶς ἡμιτελής κατὰ τὴν Ἀ. Τσιτουρίδου; γ) Ἐὰν ἡ Μονὴ τὸ 1202, ὅταν τὴν ἐπεσκέφθη ὁ Ἅγιος Σάββας, ἦτο νεόδμητος καὶ πιθανῶς ἡμιτελής, ποῦ εὗρίσκετο ὁ ἰδρυτὴς της; δ) Δεδομένου ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μονάζοντος εἰς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου τοῦ Ἀγίου Ὁρους Ἀγίου Σάββα διὰ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ἐπανειλημμένη παραμονὴ του εἰς αὐτὴν καὶ αἱ δωρεαὶ του πρὸς αὐτήν ἡμποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν τὸ πιθανώτερον ἐκ μιᾶς ἐξαρτήσεως τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη ἐκ τῆς Μονῆς Χελανδαρίου, πότε ἐπρόφθασεν ἡ νεόδμητος τὸ 1202 Μονὴ Φιλοκάλλη νὰ γίνῃ προηγουμένως οἰονεὶ μετόχιον τῆς Μονῆς Χελανδαρίου διὰ νὰ ἐνδιαφερθῇ ὁ Ἅγιος Σάββας δι' αὐτήν καὶ πῶς ἐγένετο τοῦτο;

Ἐχομεν λοιπὸν τὴν γνώμην μέχρις ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου ὅτι κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη ἰδρύθη ἐπὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ ἀπὸ ἑνὸς Φιλοκάλλην τοῦ ἀμέσου περικύλλοντός του. Μᾶλλον ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερόν του γραμματέα, τὸν ἐπὶ τοῦ κανικλείου Μανουήλ, τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ὀνομαστί, ὅπως εἶδαμε, καὶ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (Ἀλεξιάς, IX, V, 2, Ἔκδ. B. Leib, τ. II, σ. 170), παρὰ ἀπὸ τὸν νομικὸν του σύμβουλον τὸν μυστικὸν Μιχαήλ. Οὗτοι πρέπει νὰ ἠκολούθουν τὸν Ἀλέξιον Α' εἰς τὰς ἐκστρατείας του κατὰ τῶν Νορμαννῶν τοῦ Ροβέρτου Γυισκάρδου εἰς τὴν Ἑπειρὸν καὶ παρέμεινον ἐπανειλημμένως, τόσον κατὰ τὸν πρῶτον Νορμαννικὸν πόλεμον τοῦ 1081/2, ὅσον καὶ κατὰ τὸν δεῦτερον τοῦ 1105-1108, εἰς τὴν βάσιν τῶν ἐπιχειρήσεων τῶν πολέμων αὐτῶν, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τὸν Σεπτέμβριον μάλιστα τοῦ 1105 ὁ Ἀλέξιος Α' εὗρίσκεται εἰς Θεσσαλονίκην μετὰ τῆς αὐτοκρατείας καὶ παραμένει εἰς τὴν πόλιν ταύτην καθ' ὅ-

λον τὸ 1106 (Ἀλεξιάς XII, 4), ἀσφαλῶς μετὰ τοῦ «ἐπὶ τοῦ κανικλείου» Μανουὴλ Φιλοκάλλη διὰ τὴν ἐρυθρὰν ὑπογραφὴν τῶν ἀπαραιτήτων αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων. Δὲν μαρτυρεῖται βεβαίως, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἀπίθανον, ὁ «ἐπὶ τοῦ κανικλείου» Μανουὴλ Φιλοκάλλης μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου Νορμαννικοῦ πολέμου τὸ 1108 ἀποσυρθεῖς λόγῳ ἡλικίας ἢ τραύματος, νὰ παρέμεινεν εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἱδρυσε κατὰ βυζαντινὴν συνήθειαν ἰδιωτικὴν μονὴν διὰ τὰ νὰ ἡσυχάσῃ, τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη.

Ἔχομεν ἐπίσης τὴν γνώμην ὅτι ἡ Μονή, ὀνομαζομένη πλέον τοῦ Φιλοκάλλη ὑπέστη καταστροφάς κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν τὸ 1185, ὅτι ἐρειπωθεῖσα περιήλθεν ἄγνωστον πῶς ὡς μετόχιον εἰς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου καὶ ὅτι πρὸ τοῦ 1202 ὁ μονάζων εἰς τὴν Μονὴν Χελανδαρίου πλούσιος Σέρβος βασιλόπαις Σάββας Νιεμάνια ἀνέλαβεν ἰδίοις ἐξόδοις τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Μετοχίου τῆς Μονῆς του εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ δις παρέμεινεν εἰς αὐτὸ καὶ ἔκαμεν πρὸς αὐτὸ δωρεάς.

Δὲν ἐλύσαμεν βεβαίως ὀριστικῶς τὸ πρόβλημα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη, ἀλλὰ τοῦλάχιστον προσπαθήσαμε νὰ εὐρώμεν τὴν πιθανότεραν λύσιν καὶ ἡ προσπάθειά μας ἀφ' ἐνὸς ἐξεκαθάρισε τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὰ ὀλιγώτερον πιθανὰ καὶ ἀφ' ἐτέρου συνέβαλεν εἰς τὴν καλυτέραν γνῶσιν τῆς βυζαντινῆς οἰκογενείας τῶν Φιλοκάλληδων, μέλος τῆς ὁποίας ἱδρυσε τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη.

Ποῦ πιθανῶς ἔκειτο ἡ Μονή Φιλοκάλλη

Οἱ παλαιότεροι ἐρευνῆται δὲν ἐπέτυχον νὰ ἐντοπίσουν τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ οἱ νεώτεροι παρητήθησαν τούτου, διότι τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα εἶναι ὀλίγα καὶ συγκεχυμένα. Ταῦτα κυρίως προέρχονται ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴν δραστηριότητα τοῦ Σέρβου κράλης Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὁ Σέρβος κράλης Στέφανος Οὐρῶς Β' Μιλούτιν (1282-1321) μετὰ τὰς ἐπιδρομάς του ἐναντίον τοῦ Βυζαντίου ἐπέτυχε αὐτοκρατορικὸν συνοικέσιον μετὰ τὴν ἀνήλικον κόρην τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Σιμωνίδα τὸ 1300 καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1303-1317 διετέθει στενὰς σχέσεις μετὰ τὴν διαμένουσαν εἰς Θεσσαλονίκην πενθεράν του αὐτοκράτειραν Εἰρήνην. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐπεξέτεινε καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὴν πλουσιοπάροχον προστασίαν του πρὸς τὸν ὀρθόδοξον κόσμον καὶ ἀνέπτυξε καὶ εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης οἰκοδομικὴν δραστηριότητα.

Περὶ τῆς δραστηριότητος του αὐτῆς μᾶς πληροφορεῖ ὁ σύγχρονός του

καί βιογράφος του ἀρχιεπίσκοπος Ντανίλο¹ λέγων: «Καί εἰς τὴν πόλιν τῆς Θεσσαλονίκης ἀνήγειρε αὐτοκρατορικά ἀνάκτορα καὶ ἱδρυσε ναὸν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου ἀρχιερέως τοῦ Χριστοῦ Νικολάου καὶ ναὸν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ Γεωργίου. Τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ [ἁγίου μας Κυρίου] κύρ Σάββα [γενομένης] εἰς αὐτὸν τὸν χώρον, ἀνεώσσε καὶ διεκόσμησε αὐτὸν, ἐπειδὴ οὗτος ἐπὶ τινα χρόνον εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ καὶ ἐρειπωθῆ. Ὁ ἴδιος ἐπανέκτισεν αὐτὸν ἐκ θεμελίων μεγαλύτερον τοῦ προηγουμένου καὶ ἱδρυσε πολλὰ ὠραῖα ἐνδιαιτήματα. Καὶ ἐφωδίασε τὸν χώρον τοῦτον μὲ πολλὰ καὶ ποικίλα χρειώδη τόσον τελείως, οὕτως εἰπεῖν, ὥστε ὅλοι οἱ ζῶντες εἰς αὐτὸν νὰ ἱκανοποιοῦν οἰασοῦντε ἀνάγκας των. Ἐδῶρθη εἰς αὐτὸν πολὺν ἀπὸ τὸν ἀμέτρητον χρυσὸν του, οὕτως ὥστε ἀκόμη καὶ σήμερον οὐδενὸς στερεῖται αὐτὸς ὁ τόπος, καὶ ἀπέκτησε καὶ ἐδῶρθη (εἰς αὐτὸν) πολλὰ χωρία καὶ μετόχια»².

Εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Ντανίλο ὁ Ο. Ταφράλι ἐθεώρησε τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τοῦ Μιλούτιν ὡς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη³ καὶ συνεφώνησε πρὸς αὐτὸν καὶ ὁ Α. Ευγγούπουλος⁴. Τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη ὅμως ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὸν Σωτῆρα Χριστὸν Παντοκράτορα⁵ καὶ ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μιλού-

1. Arckhiepiskop Danilo i Drugi, Zivoti Kraljeva i archiepiskopa srpskih. Ed. Dj. Daničić, Zagreb 1866, σ. 136. Νεώτερα ἐκδοσις-μετάφρασις ὑπὸ L. Mirković, Beograd 1935, σ. 102.

2. Μεταφράζομεν εἰς τὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴν μετάφρασιν τοῦ χωρίου τοῦ Ντανίλο ὑπὸ τοῦ P. Magdalino, Some Additions and Corrections to the List of Byzantine Churches and Monasteries in Thessalonica, REB 35(1977)283, διότι τὸ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ντανίλο, τὸ ὁποῖον παραθέτει ἡ Ἁ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὴ Θεσσαλονίκη. Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς Παλαιολογείας ζωγραφικῆς κατὰ τὸν πρώϊμο 14ο αἰῶνα. (Διδακτορικὴ Διατριβή). (Ἀριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. Παράρτημα, ἀρ. 20), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 10, εἶναι πολὺ μικρότερον.

3. O. Tafra li, Thessalonique des origines au XIVe siècle, Paris 1919 σ. 309 κ.ε., ἀκολουθήσας τὸν S. Stanojević.

4. A. Xynopoulos, L'église de Saint Nicolas Orphanos et les constructions du Kral Miloutin à Thessalonique, «Balkan Studies» 6, 1 (1965) 181, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν ναὸν τοῦτον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ὡς καθολικὸν μονῆς καὶ δέχεται τὴν ὑπό τοῦ Ο. Ταφράλι, ἔ.ἀ., σ. 310, υἱοθετηθεῖσαν γνώμην τοῦ παλαιοῦ S. Stanojević, ὅτι ἡ μονὴ αὕτη ἦτο ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη.

5. R. Janin, Les églises et les monastères des grands centres byzantins, Paris 1975, σ. 418. (Institut Français d'Études Byzantines). — P. Magdalino, Some Additions κ.λ., σ. 284 — Ἁ. Τσιτουρίδου, Filokal, σ. 5 καὶ σημ. 27, 28, 29. — Ἁ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 10, σημ. 47, 48, 49. Μαρτυρία: α) Ἐγγράφων πατριάρχου Ἡσαΐα τοῦ 1325 (MM, Acta et diplomata, I, 141, No 64), β) Ἐγκόμιον Νικοδήμου (Μ. Γεδεών, Ἀρχ. Ἐκκλ. Ἰστ., σ. 175) καὶ γ) Ἐγγράφων τοῦ πατριάρχου Ματθαίου τοῦ 1401 (MM, Acta et diplomata, II, 524, No 662).

τιν (1282-1321), ἀφοῦ μαρτυρεῖται ἐν λειτουργίᾳ τὸ 1305¹, ὡς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328) μετὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικοδήμου². Ἀποκλείεται λοιπὸν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μιλούτιν νὰ ἦτο τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη καὶ ὁ ταυτισμὸς αὐτὸς τῶν παλαιότερων ἔχει ἀποτύχει. Κατόπιν τούτων δὲν πρέπει νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὸν Ντανίλο πληροφορίας περὶ τῆς Μονῆς Φιλοκάλλη, διὰ τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἐχρειάσθη νὰ πράξῃ ὁ Μιλούτιν. Ὡς εἰδωμεν ὅμως τὰς ἄλλας αὐτοῦ πληροφορίας.

Ὁ Ντανίλο δὲν ὀνομάζει τὸν «χωρὸν», εἰς τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ πρώτη χειροτονία τοῦ Ἁγίου Σάββα καὶ τὸν ὁποῖον, ὅπως λέγει, ἀνοικοδόμησεν ὁ Μιλούτιν³. Διευπλόγη ἡ ἄποψις, ὅτι ὅσα λέγει ὁ Ντανίλο διὰ τὸν «χωρὸν» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα ἀναφέρονται μᾶλλον εἰς τὸν ἀμέσως προηγούμενός ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερθέντα ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Μιλούτιν⁴. Ἡ Ἀ. Τσιτουρίδου ὅμως παρατήρησεν ὀρθῶς, ὅτι «τὸ χωρὸς τῆς χειροτονίας τοῦ ἁγίου Σάββα δὲν τὸν συνδέει (λοιπὸν) ὁ Danilo μετὰ τοὺς δύο ναοὺς ποὺ προανέφερε»⁵. Ἄλλο κτίσμα εἶναι λοιπὸν ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἄλλο ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἄλλο ὁ «χωρὸς», εἰς τὸν ὁποῖον ἐγένετο ἡ πρώτη χειροτονία τοῦ Ἁγίου Σάββα.

Ὁ «χωρὸς» ὅμως τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἁγίου Σάββα εἶναι γνωστός. Εἶναι ἡ Ἁγία Σοφία Θεσσαλονίκης. Τὸ λέγει ὁ Δομεντιανός⁶. Ἡ χειροτονία ἐτελέσθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Μεσοποταμίτου, παρισταμένων τῶν ἐπισκόπων Ἀρδαμερίου Δημητρίου, Ἱερισσοῦ Νικολάου καὶ Κασσανδρείας Μιχαήλ⁷, τῶν ὁποίων αἱ ἐπισκοπαὶ

1. Βλ. προηγούμενός σ. 323, σημ. 5: Ἐπιστολὴν πατριάρχου Ἀθανασίου Α' τοῦ 1305.

2. Βλ. προηγούμενός σ. 324 σημ. 3 καὶ 4: Ἱστορίαν τοῦ Νικοδήμου ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β', (1282-1328).

3. Βλ. ἀνωτέρω τὸ χωρίον τοῦ Ντανίλο εἰς σ. 338 καὶ σημ. 1.

4. Παρομοία εἶναι περὶ τούτου καὶ ἡ πρώτη γνώμη τοῦ P. Magdalino, ὁ ὁποῖος λέγει, διορθῶν βεβαίως τὸν παλαιότερον ἐσφαλμένον ταυτισμὸν μετὰ τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη, Some Additions κ.λ., σ. 283: «it seems, though it is not absolutely certain, that the "place" of Sava's first ordination refers to Saint George's and not some other church. Xynopoulos's proposed identification with the Philokales monastery is inadmissible». (Διὰ τοὺς ἀναφερθέντας λόγους).

5. Ἀ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοχία ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 10.

6. Ἐκδ. Daničić, 1865, σ. 191 — ἔκδ. μετὰφρ. Μιρconić, 1935, σ. 90.

7. P. Lemerle - A. Guillou - N. Svoronos, Actes de Lavra, I, Premier partie. Texte, Paris 1970, σ. 231, ὅπου σχόλια εἰς παλαιὸν ἀντίγραφον ἀπωλεσθέντος ἐγγράφου τῆς Λαύρας τοῦ 1081, ἐπικυρούμενον ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρδαμερίου Δημητρίου. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρδαμερίου Δημητρίου (τέλ. 12ου - ἀρχαὶ 13ου αἰῶνος) βλ. τελευταίως Ἀποστ. Ἀθ. Γλαβίνα, Ἀρχιερεῖς τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρδαμερίου, «Μακεδονικά» 20(1980) 11. Βλ. καὶ Μ. Ζιβγίνοβιτς, Ἐπισκέψεις καὶ παραμονὲς τοῦ Ἀγίου Σάββα στὴ Θεσσαλονίκη, «Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines», Athènes-Septembre 1976. IV (Histoire), Athènes 1980, σ. 443.

ὑπήγοντο εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Θεσσαλονίκης. Ὁ Ντανίλο θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ ταῦτα. Τί εἶναι λοιπὸν αὐτά, τὰ ὅποια λέγει περὶ ἀνοικοδομήσεως τοῦ «χώρου» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἀγίου Σάββα ὑπὸ τοῦ Μιλούτιν; Συμβαίνει ἴσως κάτι ἄλλο. Ὑπάρχουν ἐνδείξεις περὶ τούτου, ἀλλ' αὐταὶ δὲν ἀποτελοῦν ἀποδείξεις:

Ἀπὸ ἔγγραφον τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου τοῦ ἔτους 1309 εἶναι γνωστὸν καὶ ἄλλο κτίσμα τοῦ Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸ ὅποιον ἀναφέρει καὶ σχολιάζει, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, ὁ P. Magdalino. Εἰς τὸ ἔγγραφον αὐτὸ ἰδιώται πωλοῦν τρία οἰκήματά των «...πρὸς τὴν σεβασμίαν μεγάλην μονὴν τῆς ὑπεράγνου ἡμῶν Θεομήτορος τοῦ περιποθῆτου γαμβροῦ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως τοῦ πανυψηλοτάτου κράλη καὶ οὕτω τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐπικεκλημένην»¹. Βασιλεὺς εἶναι ὁ Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328) καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ Κράλης εἶναι ὁ Μιλούτιν (ἀπὸ τὴν ἀνήλικον κόρην του Σιμωνίδα τὸ 1300), ἡ δὲ μονὴ αὐτοῦ Ἱερουσαλὴμ εὐρίσκεται εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Τοῦτο, διότι α) εἰς τὸ ἴδιον ἔγγραφον λέγεται διὰ τὰ γειτονεύοντα πρὸς τὴν Μονὴν τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ πωλούμενα διὰ τοῦ ἐγγράφου οἰκήματα, στ. 24/5: «τέλει ἐτησίφ ὑποκείμενα ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει Θεσσαλονίκης», καὶ β) εἰς ἄλλο ἔγγραφον τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου ἡ Μονὴ τὸ 1335 ἀγοράζει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὴν γειτονίαν τοῦ Ἀγίου Παραμόνου οἰκόπεδον συνορευθὼν μεταξὺ ἄλλων πρὸς βορρᾶν πρὸς ἰδιοκτησίας τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου ὀνομαζομένης τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ².

1. L. Petit-B. Korablev, Actes de Chilandar, σ. 54, Νο 25, στ. 12-15. (Actes de l'Athos V. Βυζαντινὰ Χρονικά. Παράρτημα ΙΖ' τόμου. Πετρούπολις 1911).

2. Actes de Chilandar, σ. 261, Νο 125 (25 Φεβρ. 1335): Ἡ Ξενία καὶ οἱ συγγενεῖς τῆς πωλοῦν εἰς τὴν Μονὴν Χιλανδαρίου οἰκόπεδον εἰς Θεσσαλονίκην ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ ἁγίου Παραμόνου διακείμενον, πλησίον δὲ καὶ πρὸς ἀνατολὰς... τὰ δὲ πρὸς ἄρκτον ἀρχῆθεν αὐτῇ διαφέρουσι, τῆς ἁγίας Ἱερουσαλὴμ ὀνομαζόμενα. Ἡ Μονὴ λοιπὸν Χιλανδαρίου εἶχεν ἀποκτήσει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιλούτιν τὸ 1321 τὸ κτίσμα αὐτοῦ, τὴν Ἀγίαν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὰ κτήματα αὐτῆς. Δὲν πρέπει βεβαίως νὰ συγχέηται ἡ Ἀγία Ἱερουσαλὴμ τοῦ Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρὸς τὸ Μετόχιον Ἀγία Ἱερουσαλὴμ τῆς Μονῆς Ἰβήρων εἰς τὴν Ἑρμῆλειαν τῆς Χαλκιδικῆς. Βλ. Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, σ. 45, Νο 9, στ. 38: ...εἰς τὰς Ἐρημίας μετόχιον τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ μεθ' ὧν ἔχει ἀμπελίον καὶ τῆς γῆς. (Χρυσόβουλλον Ἰωάννου Ε' Παλαιολόγου διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων τῆς 25ης Αὐγούστου 1357). Καὶ οὐτόθι, σ. 108, Νο 37, στ. 79/80: ...τὸ περὶ τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Ἀγίαν Ἱερουσαλὴμ (εἰς τὰ περὶχωρα δηλαδὴ τῆς Θεσσαλονίκης)». (Πατριαρχικὸν ἀντίγραφον χρυσοβούλλου τοῦ συναυτοκράτορος Μιχαὴλ Θ' Παλαιολόγου τοῦ Αὐγούστου 1310 διὰ τὴν Μονὴν Ἰβήρων). Περὶ τῆς γειτονίας τοῦ Ἀγίου Παραμόνου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην βλ. R. Janin, Les églises et les monastères, σ. 363 καὶ 404. Περὶ τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ αὐτόθι, σ. 386, ὅπου συγγέεται αὐτὴ πρὸς ἐκείνην εἰς τὴν Χαλκιδικήν.

Δεδομένου ὅτι ὁ Ντανίλο ἀπαριθμεῖ τὰ ἱδρύματα τοῦ Μιλούτιν ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, εἶναι παράδοξον ὅτι οὗτος δὲν ἀναφέρει τὴν μεγάλην μονὴν αὐτοῦ τῆς Θεοτόκου τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ. Διὰ τοῦτο ἴσως ὁ P. Magdalino εἰς δευτέραν γνώμην του φρονεῖ ὅτι εἰς τὸν μὴ ὀνομαζόμενον «χῶρον» ἤμπορε νὰ πρόκειται περὶ τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ¹. Ἐπὶ πλέον ὁ P. Magdalino κάμνει τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἀφοῦ οὐδὲν ἐγγραφον τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου πρὸ τοῦ 1322 ἀναφέρει κτήματα τῆς Μονῆς ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ μαρτυρούμενα τὸ 1335 κτήματα αὐτῆς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ δεικνύουν ὅτι ἡ Μονὴ τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ ἢ κτήματα αὐτῆς περιῆλθον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιλούτιν τὸ 1321 εἰς τὴν Μονὴν Χιλανδαρίου καὶ ἡ ὀνομασία Ἀγία Ἱερουσαλὴμ δὲν ἤρρησε νὰ λησμονηθῇ².

Κατὰ τὸν P. Mijović ὁ Μιλούτιν ἀναεάνει κτίσματα ἔχοντα σχέσιν πρὸς τοὺς Νιεμανίδας³, καὶ ἡ Ἀγία Ἱερουσαλὴμ ἔχει τὸ ὄνομά της, λίαν πιθανῶς, χάρις εἰς τὰ δύο ταξίδια τοῦ Ἀγίου Σάββα εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ κατόπιν τῆς ἐπεκτάσεως τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Μιλούτιν πρὸς τὸν Πανάγιον αὐτῆς Τάφον⁴. Τοῦτο ἐξηγεῖ ἴσως τὴν ὀνομασίαν της, ἀλλὰ δὲν βοηθεῖ νὰ εὐρεθῇ ὁ τόπος τῆς ἱδρύσεώς της.

1. P. Magdalino, *Some Additions* κ.λ., σ. 284: «If Danilo's text should be understood to mean that the church was other than that of Saint George, it could conceivably be identified with Milutin's monastery of the Holy Jerusalem which in 1309 possessed houses in the quarter of Saint Paramonos; unfortunately not enough is known about the foundation». Ἡ Ἀγία Ἱερουσαλὴμ βεβαίως μαρτυρεῖται τὸ 1309 (Act. Chil. No 25, στ. 12-15) καὶ τὰ κτήματά της τὸ 1335 (Act. Chil. No 125, σ. 261) καὶ οὐδέποτε ἄλλοτε.

2. P. Magdalino, *Some Additions* κ.λ., σ. 284, σημ. 38: «This suggests that the monastery of the Holy Jerusalem had become forgotten in Thessalonica and that its properties had passed into the possession of Chilandar. The first indication that the athonite monastery owned houses in the vicinity is in a deed of November 1322 (Act. Chil. No 84, σ. 178, στ. 6 κ.ε., 9 Νοεμβρ. 1322). Since none of the imperial chrysobulls in the archiv previous to this date allude to any urban properties other than a metochion of Saint George and one or two vineyards, it is possible that the Jerusalem monastery or some of its properties were transferred to Chilandar at the death of Milutin in 1321». Πράγματι, τὸ μόνον παλαιότερον τοῦ 1322 κτήμα τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἶναι Μετόχιον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ἀναφερόμενον εἰς ἐγγραφον τοῦ Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Ἰανουαρίου 1299. Βλ. Fr. Dölger, *Regesten*, No 2215 - Act. Chil. 13, 71 - R. Janin, *Les églises* κ.λ., σ. 362, σημ. 4.

3. P. Mijović, *Slikarstvo Milutinovih Majstora u Solunu*. Ἑρμ. «Politica» Βελιγραδίου, φύλλ. 28/2/65 - Τοῦ αὐτοῦ, *O gradjevinama kralja Milutina u Solunu*, «Stari nar», N. S. XVIII, 1967 (1968) 833 κ.ε. Πρβλ. A. Xyngopoulos, *L'église de Saint Nicolas Orphanos* κ.λ., ἑ.ἀ., σ. 182.

4. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸν P. Magdalino, *Some Additions* κ.λ., σ. 284, σημ. 37.

Ἡ δευτέρα αὐτὴ γνώμη τοῦ P. Magdalino δημιουργεῖ καὶ αὐτὴ προβλήματα. Ἐὰν ὁ «χῶρος» τοῦ Ντανίλο, τὸν ὁποῖον αὐτὸς λέγει ὅτι ἀνοικοδόμησεν ὁ Μιλούτιν, εἶναι τυχὸν κατὰ τὸν P. Magdalino ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ, τότε διατὶ δὲν τὴν ὀνομάζει ὁ Ντανίλο, ἔστω καὶ ὡς Μονὴν τῆς Θεοτόκου, ἐὰν εἰς τὴν ἐποχὴν του ἔχει λησμονηθῇ τὸ ὄνομα Ἁγία Ἱερουσαλήμ, ἀφοῦ αὐτὸς ἀπαριθμεῖ κτίσματα τοῦ Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ μαρτυρεῖται δι' ἡμᾶς τὸ 1309 ὡς κτίσμα τοῦ Μιλούτιν; Ἐπειτα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιάσῃ ὁ Ντανίλο τὸ μὴ ὀνομαζόμενον κτίσμα τοῦ Μιλούτιν εἰς τὸν «χῶρον» αὐτὸν ὡς χῶρον τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἀγίου Σάββα, ἀφοῦ αὐτὴ ἐγινε κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ βιογράφου του Δομεντιανοῦ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Θεσσαλονίκης, ἡ ὁποία δὲν εἶναι βεβαίως κτίσμα τοῦ Μιλούτιν; Ὁ Ντανίλο φαίνεται ὅτι κάμνει κάποιο λάθος. Ἐὰν ἐννοῇ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τότε αὐτὴν ποτὲ δὲν τὴν ἀνοικοδόμησεν ὁ Μιλούτιν καὶ δὲν εἶναι κτίσμα τοῦ Μιλούτιν. Ἐὰν ἐννοῇ τὴν Ἁγίαν Ἱερουσαλήμ ἢ οἰονδήποτε ἄλλο κτίσμα, τότε αὐτὸ δὲν εἶναι ὁ χῶρος τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἀγίου Σάββα. Τί συμβαίνει; Πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς ὑποθέσεις:

Ἐὰν δεχθῶμεν μετὰ τοῦ P. Magdalino¹ ὅτι εἰς τὰ λεγόμενα τοῦ Ντανίλο πρόκειται περὶ τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ — ἡ ὁποία δὲν ὀνομάζεται, ἐπειδὴ εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ντανίλο ὡς μετόχιον πλέον τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου εἶχε χάσει τὴν ὀνομασίαν Ἁγία Ἱερουσαλήμ — τότε, διὰ τὴν ἐξηγηθῇ τὸ λάθος τοῦ Ντανίλο, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει αὐτὴν ὡς τὸν «χῶρον» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἀγίου Σάββα, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ Ἁγία Σοφία, ὁ πραγματικὸς «χῶρος» τῆς χειροτονίας, καὶ ἡ Ἁγία Ἱερουσαλήμ, ὁ φερόμενος ὑπ' αὐτοῦ ὡς «χῶρος» τῆς χειροτονίας, ἦσαν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πλησιόχωροι, ὅποτε εὐκολος ἦτο ἡ σύγχυσις αὐτῶν διὰ τὸν γράφοντα μετὰ ἑκατὸν καὶ πλέον ἔτη ἀπὸ τῆς χειροτονίας τοῦ Ἀγίου Σάββα Ντανίλο.

Πράγματι, νοτιώτερον τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ὄχι εἰς μεγάλην ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς εὐρίσκεται σήμερον ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὴν θέσιν καέντος κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1890 ναοῦ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Τὴν ἱστορίαν τῶν κτισμάτων τῆς θέσεως αὐτῆς ἠρεῖνησεν εἰς ὥραιαν μελέτην τῆς ἡ Θάλεια Σ. Μαντοπούλου². Ἡ συγγραφεὺς κατέληξεν εἰς τὰ ἑξῆς τελικὰ συμπεράσματα: α) Ὑπῆρχεν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλικὴ τῆς Θεοτόκου τῶν χρόνων τοῦ Ἀνδρόνικου Β' (1282-1328) — ἐπομένως, λέγομεν ἡμεῖς, καὶ τῶν χρόνων τοῦ Μιλούτιν (1282-

1. Βλ. ἐνταῦθα σ. 341, σημ. 1.

2. Θάλεια Σ. Μαντοπούλου, Ὁ παραθαλάσσιος ναὸς τοῦ Ἀγίου Δημητρίου στὴ Θεσσαλονίκη, «Μακεδονικὰ» 20(1980) 175-191.

1321). β) Ἡ βασιλικὴ αὕτη παλαιωθείσα ὑπὸ τοῦ χρόνου ἐπιδιωρθώθη τὸ 1699 κατὰ διασωθεῖσαν ἐπιγραφὴν της. γ) Συμφώνως πρὸς τὸ ἀνευρεθὲν ἔγγραφο των τουρκικῶν ἀρχῶν τῆς ἀδείας ἐπισκευῆς της, αὕτη, χαρακτηριζομένη εἰς αὐτὸ ὡς παλαιοτάτη καὶ ἀπὸ τῆς Κατακτήσεως (1430) εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν, δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἀλλάξη καὶ δὲν πρέπει νὰ ἡλλαξέ διὰ τῆς ἐπισκευῆς οὔτε σχῆμα οὔτε διαστάσεις. Ἦτο λοιπὸν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1890 τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλική. δ) Ὅταν τὸ 1491 ἡ μεγάλῃ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου τῆς πόλεως ἐγένετο τουρκικὸν τέμενος, οἱ Θεσσαλονικεῖς μετέτρεψαν τὴν βασιλικὴν αὐτὴν τῆς Θεοτόκου εἰς ναὸν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ὅπου ἐλατρεῖτο ὁ Ἅγιος μετὰ τῆς Θεοτόκου. ε) Ὅταν τὸ 1590 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐγένετο τζαμί ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς πόλεως, ἡ Ροτόντα, ὁ λεγόμενος ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, οἱ Θεσσαλονικεῖς ἔκαμον μητρόπολιν των τὴν βασιλικὴν αὐτὴν τοῦ Ἀγίου Δημητρίου καὶ τῆς Θεοτόκου, τὴν ὁποῖαν παλαιωθείσαν ἐπισκεύασαν, ὡς εἶδομεν, με ἀδειαν τῶν Τούρκων τὸ 1699 καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς ὁποίας, καίσης κατὰ τὴν πυρκαϊᾶν τοῦ 1890, ἴσταιται σήμερον ἀπὸ τοῦ 1914 ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς πόλεως, ὀνομασθεὶς τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐκ τῶν φυλασσομένων εἰς αὐτὸν ὑπολοίπων τοῦ σκηνώματός του.

Βεβαίως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξακριβωθῇ σήμερον ποῦ εὕρισκετο ἀκριβῶς ἡ Ἀγία Ἱερουσαλὴμ ἐντὸς τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀποδεικτικά, ἀλλ' ἴσως μόνον ἐνδείξεις. Εἰς τὸ ἀναφερθὲν ἀνωτέρω ἔγγραφον τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου τοῦ 1335 ἡ Μονὴ ἀγοράζει οἰκόπεδον, εὐρισκόμενον εἰς Θεσσαλονίκην «ἐν τῇ γειτονίᾳ τοῦ Ἀγίου Παραμόνου» καὶ συνορευδὸν πρὸς βορρᾶν πρὸς παλαιότεραν ἰδιοκτησίαν τῆς Μονῆς, οἰκήματα λίαν πιθανῶς, ὀνομαζόμενα τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ¹. Οἰκόπεδον καὶ οἰκήματα λοιπὸν εὕρισκονται εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Ἀγίου Παραμόνου. Ὑπάρχει οὐχὶ ἀσήμαντος λοιπὸν ναὸς τοῦ Ἀγίου Παραμόνου², ἐκ τοῦ ὁποίου ὀνομάσθη δόλοκληρος συνοικία. Οὔτε ὁ ναὸς ὁμοῦς οὔτε ἡ συνοικία τοῦ Ἀγίου Παραμόνου ἀναφέρονται ἔκτοτε μετὰ τὸ 1335 καὶ αὐτὸ λίαν πιθανῶς σημαίνει ὅτι κατεστράφησαν ἀμφότερα ὑπὸ πυρκαϊᾶς καὶ ἐλησμονήθησαν. Καὶ ἡ Ἀγία Ἱερουσαλὴμ δὲν ἀναφέρεται πλέον ὡς Μονὴ μετὰ τὸ 1335 εἰς τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀθω καὶ δὴ τῆς Μονῆς Χιλανδαρίου καὶ ἐλησμονήθη τὸ ὄνομά της. Ἡ ἀρχικὴ ὁμοῦς τρίκλιτος ξυλόστεγος βασιλικὴ τῆς Θεοτόκου, τῶν χρόνων πιθανῶς τοῦ Ἀνδρονίκου Β' κατὰ τὴν Θ. Μαντοπούλου, ἦτο μᾶλλον Καθολικὸν μονῆς παρὰ αὐτοτελὲς ναὸς, διότι, ὡς γνωστόν, οἱ κτιζόμενοι κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ναοὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον σταυ-

1. Act. Chil. No 125, σ. 261 (25 Φεβρ. 1335). Τὸ κείμενον βλέπε ἀνωτέρω σ. 340, σημ. 2.

2. Ὁ μάρτυς Παραμόνος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ 372 ἡμαρτύρησαν ἐπὶ Δεκίου καὶ ἑορτάζουν τὴν 29ην Νοεμβρίου.

ροειδεῖς μετὰ τρουλλών¹ καὶ μόνον εἰς τὰ Καθολικὰ μονῶν διατηρεῖται τὸ σχῆμα τῆς τρικλίτου βασιλικῆς. Ἐὰν πράγματι πρόκειται περὶ Καθολικοῦ μονῆς, ὑπάρχει πιθανότης νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ Καθολικὸν τῆς ἄγνωστον πότε καὶ πῶς μετὰ τὸ 1335 ἐξαφανισθείσης Μονῆς τῆς Ἀγίας Ἱερουσαλὴμ τοῦ Μιλούτιν, ἀφοῦ καὶ ἡ χρονολογία, ἀρχαί τοῦ 14ου αἰῶνος, τὸ ἐπιτρέπει καὶ ἡ γεινιάσις πρὸς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ἐξηγεῖ ἴσως τὴν σύγχυσιν τοῦ Ντανίλο ὡς πρὸς τὸν «χῶρον» τῆς πρώτης χειροτονίας τοῦ Ἀγίου Σάββα.

Αὐτὰ ὅμως μόνον ὡς ὑποθέσεις καὶ ἐνδείξεις δικαιοῦνται νὰ ἀναφερθοῦν, ἀλλὰ δὲν μᾶς ὡδήγησαν εἰς τὴν Μονὴν Φιλοκάλλη, τῆς ὁποίας τὴν πιθανὴν θέσιν ἀναζητοῦμεν, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἐρευνῶντες ἀπὸ ἄλλο σημεῖον.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸν πρῶτον ναὸν τοῦ Ντανίλο, τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου, τὸν ὁποῖον ἔκτισεν ὁ Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην². Ὁ Ο. Ταφράλι ὑπέθεσεν ὅτι οὗτος εἶναι ὁ σημερινὸς Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὁρφανός³ καὶ ὁ Ρ. Μιјονιέ εἶναι βέβαιος περὶ τούτου⁴. Ὁ Α. Ξυγγόπουλος ἀντιθέτως ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὁρφανός ἐκτίσθη ὑπὸ τινος Νικωνος Σκουτερίου Καπανδρίτου, τοῦ ὁποῖου τὰ τρία ὀνόματα ἀναγινώσκονται εἰς συμπλήματα γραμμάτων ἐντὸς τριῶν ἐκ τεσσάρων ἀρχικῶν κύκλων εἰς τεμάχιον σαρκοφάγου εὑρεθὲν εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ὀνομάζετο κατὰ κόσμον Νικόλαος, ἀφοῦ τὸ Νίκων εἶναι ὄνομα καλογερικόν, καὶ θὰ εἶχε εἰς τὸν μὴ σωζόμενον τέταρτον κύκλον καὶ τὸ ὄνομα Ὁρφανός, ἀφοῦ τὸ ὄνομα τοῦτο μαρτυρεῖται κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ὁ ναὸς ὀνομάζεται Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὁρφανός⁵. Καὶ ὁ Ρ. Μιјονιέ καὶ ὁ Α. Ξυγγόπουλος δὲν ἐστήριξαν καλῶς τὴν ἂποψιν των⁶, ἡ δὲ ἂποψις τοῦ

1. Ὅπως οἱ κτισθέντες κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ναοὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης, τοῦ Προφήτου Ἠλία (Νέα Μονή) καὶ τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος (Κυρ-Ἰσαάκ). Βλ. Ν. Νικονάνοβ, Μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 17-58.

2. Βλ. προηγουμένως σ. 335 καὶ σημ. 1.

3. Ο. Ταφράλι, Thessalonique des origines κ.λ., σ. 310.

4. Ρ. Μιјονιέ, O gradevinama kralja Milutina u Solunu, ἑ.ἀ., σ. 234-237, ἰδίᾳ σ. 236. Τὴν ἂποψιν τοῦ αὐτοῦ καὶ εἰς ἄλλα δημοσιεύματά του βλ. εἰς Ἀ. Τσιτοβρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 16, σημ. 38.

5. Εἰς τὴν ἀρχικὴν μελέτην του: Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἐκ τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων, Θεσσαλονίκη 1952, σ. 29-44: Β' Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὁρφανός. (Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, 15).

6. Ὁ Ρ. Μιјονιέ, διότι ἐστηρίχθη εἰς παλαιὸν ἐσφαλμένον σχέδιον τοῦ Kondakov (Makedonija, St. Petersburg 1909, σ. 130, εἰκ. 70), διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ προσθήκας καὶ ἀνανέωσιν τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ, γενομένας κατ' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Μιλούτιν, ἐνῶ σημερον ἀπεδείχθη μετὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ναῖσκου ὅτι δὲν ὑπάρχουν τοιαῦτα προσ-

Α. Ξυγγοπούλου ἀπορρίπτεται τελείως¹.

Οἱ ἐξετάσαντες τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ εἰδικοί ἱστορικοί τῆς Τέχνης συμφωνοῦν ὅτι αἱ σύγχρονοι πρὸς τὸν ναῖσκον τοιχογραφίαι αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐγένοντο κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 14ου αἰῶνος, δηλαδὴ μεταξὺ 1310-1320². Ἡ χρονολόγησις ὁμῶς αὐτὴ ἐμπίπτει εἰς τὴν περίοδον τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος τοῦ Σέρβου Κράλη Μιλούτιν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὴν πληροφορίαν περὶ αὐτῆς τοῦ συγχρόνου του βιογράφου ἀρχιεπισκόπου Ντανίλο, ὅπως εἶδαμε, καὶ ὁ Ρ. Μιιονιὲ εἶναι βέβαιος, ὅπως ἀναφέραμε ἤδη, ἄνκαι κυρίως ἐξ ἄλλων λόγων, ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μιλούτιν εἶναι ὁ σημερινὸς Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὁρφανός³. Ἡ μελέτη ἐξ ἄλλου τῶν τοιχογραφιῶν του ὑπὸ τῆς Ἀ. Τσιτουρίδου διεπίστωσεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν παριστάνονται α) ὁ Ἅγιος Γεώργιος ὁ Γοργός, ὁ ὁποῖος σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ σερβικὸ περιβάλλον, ἀλλὰ δὲν ἀπαντᾷ εἰς κανὲν ἄλλο μνημεῖον τῆς ἐλλαδικῆς περιοχῆς⁴ καὶ β) ὁ Ἅγιος Κλήμης Ἀχρίδος, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀριθμὸς τῶν γραπτῶν προσωπογραφιῶν εἰς σερβικά μνημεῖα ἀυξάνεται ἐπεκτεινομένης τῆς λατρείας του εἰς

θῆκαι καὶ ὁ ναῖσκος ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Μιλούτιν ὡς εἶναι σήμερον. Βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Οἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀθήναι 1964, σ. 37. Κάτωσις καὶ τομὴ τῆς ἐκκλησίας, (Υψηρσία Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεων. Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, 4). Τοῦ αὐτοῦ, Νεώτεραι ἔρευναι εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ὁρφανὸν τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 6(1965) 92, εἰκ. 1.

Ὁ Α. Ξυγγοπούλου, διότι ἔκαμεν ἀστηρίκτους ὑποθέσεις: α) Ὅτι τὸ βαρὺ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου τοῦ Γεωργίου Σκουτερίου Καπανδρίτου, τὸ εὑρεθὲν εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων, μετεφέρθη εἰς αὐτὴν ἐκ τοῦ μικροῦ μετοχίου αὐτῆς τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ καὶ δὲν μετεφέρθη τὸ ἐλαφρότερον τεμάχιον σαρκοφάγου μὲ τὰ συμπλήματα τοῦ Νίκωνος Σκουτερίου Καπανδρίτου ἐκ τῆς Μονῆς εἰς τὸ Μετόχιόν της πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ δαπέδου του, ὅπου καὶ εὑρέθη. β) Ὅτι τὸ μανσωλεῖον τῆς μεγάλης ἀρχοντικῆς οἰκογενείας τῶν Καπανδριτῶν εὑρίσκετο, ὅχι, ὅπως εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν μεγάλην μητέρα Μονὴν τῶν Βλατάδων, ἀλλὰ εἰς τὸ μικρὸν μετόχιόν της τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ. γ) Τὸ σπουδαιότερον, ὅτι εἰς τὸν μὴ ὑπάρχοντα σήμερον τέταρτον κύκλον τοῦ τεμαχίου σαρκοφάγου τοῦ Νίκωνος Σκουτερίου Καπανδρίτου, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς ποτὲ εἶδε, πρέπει νὰ ἀνεγινώσκετο τὸ ὄνομα Ὁρφανός, ἐνῶ ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας Γεώργιος Σκουτέριος Καπανδρίτης εἰς τὸ κάλυμμα τῆς σαρκοφάγου του εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων δὲν φέρει τὸ ὄνομα Ὁρφανός.

1. Βλ. Ρ. Magdalino, Some Additions κ.λ., σ. 283. Ἀ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 9.

2. Α. Ξυγγοπούλου, Οἱ τοιχογραφίαι τοῦ Ἀγ. Νικολάου τοῦ Ὁρφανοῦ, σ. 26 - Α. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 232.

3. Κριτικὴν τῶν θεωριῶν του βλ. εἰς Ἀ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 10 καὶ βιβλιογραφίαν τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων του βλ. αὐτόθι, σ. 16, σημ. 38.

4. Ἀ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 11.

τὴν σερβικὴν ἐπικράτειαν μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐξουσίας τοῦ Μιλούτιν καὶ δὴ κατὰ τὴν δευτέραν δεκαετίαν τοῦ 14ου αἰῶνος¹. Δὲν ἔμπορεῖ βεβαίως νὰ εἶναι τυχαία ἡ ἀπεικόνισις εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον τὸν Ὀρφανὸν δύο Ἀγίων πολὺ δημοφιλῶν εἰς τὸ Σερβικὸν Κράτος, τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τοῦ Γοργοῦ καὶ τοῦ Κλήμεντος Ἀχρίδος, καὶ ὅπως συμπεραίνει, μὲ κάποια βεβαίως προνοητικὴν ἐπιφυλακτικότητα, ἡ Ἀ. Τσιτουρίδου: «Τὸ γεγονός αὐτό, καθὼς καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Danilo, ὅτι ὁ κράλης Μιλούτιν ἔκτισε στὴ Θεσσαλονίκη μία ἐκκλησία ἀφιερωμένη στὸν ἅγιο Νικόλαο, σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ συμπίπτει, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἔρευνά μας, μ' ἐκείνη τῆς ἱστορίας τοῦ μνημείου, συνιστοῦν, γιὰ τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, σημαντικὲς προϋποθέσεις, ὥστε μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐκκλησία ποὺ μελετοῦμε ὡς μιὰ ἀπὸ τίς πολλὰς μαρτυρίες τῆς κτιτορικῆς δραστηριότητος τοῦ παραπάνω Σέρβου ἡγεμόνα»². Δὲν ὑπάρχουν, νομίζομεν, μεγάλη περιθώρια διὰ ἀμφιβολίας, ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανὸς εἶναι ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μιλούτιν.

Ὁ σημερινὸς ὅμως ναῖσκος τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ, τὸν ὁποῖον ὁ Α. Εὐγγόπουλος ἔχει χαρακτηρίσει ὡς «μικροσκοπικὸν καθολικόν» μονῆς³, εὐρίσκεται ἐντὸς ἐλευθέρου χώρου δυσαναλόγως μεγάλου πρὸς τὰς μικρὰς διαστάσεις του. Μονὴ τῶν διαστάσεων αὐτοῦ τοῦ χώρου δὲν θὰ ἔμπορουσε νὰ ἔχῃ τόσον μικροσκοπικὸν καθολικόν⁴. Ἐπὶ πλέον τὸ ἦδη τὸ 1927 ἡρειπωμένον Πρόπυλον, τοῦ ὁποίου ἀποκατάστασιν δίδει ἐν σχεδίῳ ὁ Α. Εὐγγόπουλος⁵, δὲν ἀνταποκρίνεται, ὡς ἔχει ἦδη παρατηρηθῇ, πρὸς τὸν ναῖσκον, ἐὰν οὗτος θεωρηθῇ ὡς καθολικόν εἰς τὸ κέντρον μοναστηριακοῦ συγκροτήματος, ἀλλ' εὐρίσκεται εἰς ἑκκεντρον θέσιν πρὸς μίαν γωνίαν τοῦ τραπεζοειδοῦς χώρου. Ἡ σκέψις, ὅτι πρόκειται περὶ πυρεκκλησίου μονῆς, ἔχει ἦδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν διατυπωθῇ. Ἐχει εἰπῇ ὁ παλαιὸς Χατζῆ-Ἰωάννου: «Τὸ σημερινὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Νικολάου εἶναι παλαιὸν βυ-

1. Ἀ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 12/3.

2. Ἀ. Τσιτουρίδου, Ἡ ἐντοίχια ζωγραφικὴ κ.λ., σ. 14.

3. Α. Εὐγγόπουλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ., σ. 36.

4. Βλ. Διάγραμμα αὐτοῦ τοῦ χώρου, ὡς εἶχε τὸ 1927, εἰς Α. Εὐγγόπουλου, ἔ.α., σ. 31, εἰκ. 14. Ὁ χώρος οὗτος ἦτο ἐπὶ τουρκοκρατίας πολὺ μεγαλύτερος, ἀφοῦ «εἰς τοὺς κώδικας τῆς μονῆς (Βλατάδων) ἀνεγράφετο τακτικῶς τὸ κατ' ἔτος εἰσπραττόμενον ἐμβατικόν, τόσον ἐκ τοῦ ναοῦ (τοῦ Ἀγίου Νικολάου) ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἐντὸς τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀνεγερθεῖσθαι οἰκῶν καὶ καταστημάτων», ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γ. Α. Στοιγόγλου, Ἡ ἐν Θεσσαλονίκη Πατριαρχικὴ Μονὴ τῶν Βλατάδων, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 193. (Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν. Ἀνάλεκτα Βλατάδων, ἀρ. 12). Πολλὰ λοιπὸν ἐκ τῶν περὶ τῆς σημερινῶν κτισμάτων εὐρίσκονται εἰς τοὺς χώρους τοῦ αὐλογούρου τοῦ ναῖσκου.

5. Ἐ.α., σ. 32, εἰκ. 15 καὶ σ. 33, εἰκ. 16. Βλ. καὶ Γ. Α. Στοιγόγλου, ἔ.α., σ. 196. εἰκ. 72.

ζαντινὸν ναῖδριον, καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτόθι ἐφημερίου, εἶναι κενὸν κάτωθι καὶ πληρὴς ὁστέων. Φαίνεται ὅτι τοῦτο ἦτο ἀπλῶς παρεκκλήσιον, διότι ἡ πύλη τοῦ ναοῦ (ἀνάγνωθι «τῆς εἰσόδου») δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸν ναῖσκον. Ὁ αὐτόθι ἐφημέριος διαβλέπει ἀλλαχοῦ, ἐκεῖ πέραξ, τὰ εῤρεῖπια τοῦ καθολικοῦ ναοῦ¹.

Πολλὰ δεικνύουν λοιπὸν ὅτι πρόκειται περὶ μοναστηριακοῦ παρεκκλησίου, τοῦ ὁποίου ἡ μονή κατελάμβανεν ἄλλοτε τὸν μέγαν χωρὸν, ἐντὸς τοῦ ὁποίου σήμερον τοῦτο εὑρίσκεται. Τὸ παρεκκλήσιον ὁμῶς πρέπει νὰ εἶναι, ὡς ὑπεστηρίχθη ἱκανοποιητικῶς προηγουμένως, ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μιλοῦτιν καὶ ὁ χωρὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ἴσταται, πρέπει νὰ εἴχῃ σχέσιν πρὸς τὸν Νιεμανίδην Ἅγιον Σάββαν. Διὰ τοῖον, ἄλλωστε, ἄλλον λόγον θὰ ἐπέλεγεν ὁ Μιλοῦτιν τὸν χωρὸν αὐτόν, διὰ νὰ κτίσῃ τὸν ναὸν τοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου; Σχέσιν πρὸς τὸν Νιεμανίδην Ἅγιον Σάββαν εἴχεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ὡς εἶδομεν, ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανόν ὅτι τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὁρφانوῦ εὑρίσκεται σήμερον ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ἐξαφανισθείσης Μονῆς Φιλοκάλλης. Ἰδοῦ, λοιπὸν, ποῦ πιθανῶς εὑρίσκετο εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἡ Μονὴ Φιλοκάλλη.

Βεβαίως πάντα ταῦτα στηρίζονται μόνον εἰς ἐνδείξεις καὶ θὰ ἀπετέλει πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ χαράν μας, ἐὰν νέα στοιχεῖα τὰ ἀνέτρεπον. Πρὸς τὸ παρὸν ὁμῶς πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς αὐτά.

Ἀπομένει τὸ ἐρώτημα, διατί ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Μιλοῦτιν ὀνομάζεται σήμερον Ὁρφανὸς ἢ τῶν Ὁρφανῶν. Ἡ ὀνομασία Ἅγιος Νικόλαος τῶν Ὁρφανῶν ἐμφανίζεται τὸ 1635 εἰς τὸ σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Β' Κονταρή, εὑρισκόμενον εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων². Ἡ ὀνομασία Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὁρφανὸς ἐμφανίζεται τὸ 1648 εἰς ἔγγραφον τοῦ πατριάρχου Ἰωαννικίου εὑρισκόμενον εἰς τὴν Μονὴν Βλατάδων³. Ἡ ὀνομασία λοιπὸν «τῶν Ὁρφανῶν» εἶναι παλαιότερα τῆς ὀνομασίας «ὁ Ὁρφανός». Ὁ Α. Ξυγγόπουλος ἀπορρίπτει τὴν ὀνομασίαν «τῶν Ὁρφανῶν»,

1. Μιχαήλ Χατζή-Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, ἥτοι τοπογραφικὴ περιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης, Β' ἐκδόσις, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1880, σ. 63. (Νεωτέρα φωτοτυπικὴ ἐκδόσις εἰς ἑκδόσεις «Νέας Πορείας», Θεσσαλονίκη 1976). Ὁ Α. Ξυγγόπουλος, ἑ.ἀ., σ. 38, καὶ σημ. 2, γνωρίζει, ἀλλ' ἀντιπαρέρχεται ταῦτα. Δὲν πρέπει ὁμῶς νὰ περιφρονῶνται αἱ γνώμαι τῶν παλαιῶν, αἱ ὁποῖαι διασῶζουν πολλὰς πολὺτιμα στοιχεῖα.

2. Βλ. Γ. Α. Στογιόγλου, ἑ.ἀ., σ. 193. Ἐμφανίζεται καὶ τὸ 1754 εἰς τὸν κώδικα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Θεσσαλονίκης. Βλ. Π. Παπαγεωργίου εἰς BZ 8(1899) 427.

3. Βλ. Π. Παπαγεωργίου εἰς BZ 8(1899) 416.

διότι, ὡς λέγει, «ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς ἀλλοίωσιν τοῦ ὀνόματος προελθούσαν ἀπὸ τὴν λαϊκὴν δοξασίαν περὶ μονῆς-ὀρφανοτροφείου»¹. Τὴν λαϊκὴν αὐτὴν δοξασίαν ἀναφέρει ὁ Χατζῆ-Ἰωάννου ὡς «λίαν διαδεδομένην ἐν Θεσσαλονίκῃ»², προσάγει δὲ καὶ μαρτυρίαν ἐκ τοῦ Βίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ συγγραφέντος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὑπῆρχε (ὅπως ἄλλωστε καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν) «ἱερεὺς ὀρφανοτρόφος τὸ ἐπάγγελμα»³. Τὴν γνώμην τοῦ Χατζῆ-Ἰωάννου, ὅτι ὁ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανὸς ἀνῆκε ποτὲ εἰς μονὴν-ὀρφανοτροφεῖον, παρεδέχθησαν ἀσυσζητητὶ καὶ ὁ Π. Παπαγεωργίου⁴ καὶ ὁ Ο. Ταφρίλ⁵.

Τὸ πιθανώτερον λοιπὸν εἶναι ὅτι εἰς κελλία τοῦ μοναστηριακοῦ χώρου τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μιλούτιν ἐλειτούργησε κάποτε ὀρφανοτροφεῖον, ἐκ τοῦ ὁποῦ τοῦ διασωθὲν παρεκκλήσιον διετήρησε τὸ ὄνομα Ἅγιος Νικόλαος τῶν Ὀρφανῶν, ὅπως εἶναι ἡ παλαιότερα ὀνομασία του, ἢ Ἅγιος Νικόλαος ὁ Ὀρφανός, ὅπως εἶναι ἡ νεωτέρα ἀπλουστέρα ὀνομασία του. Ἀλλωστε καὶ οἱ Τοῦρκοι, διατηροῦντες τὴν τοπικὴν παράδοσιν εἰς τὴν συνοικίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Ὀρφανῶν καὶ ὀλίγον νοτιώτερον τοῦ ναοῦ ἐκτίσαν τὸ τουρκικὸν Ὀρφανοτροφεῖον τῶν, τὸ Ἰνταντιέ, τὰ σωζόμενα ἀκόμη παλαιὰ κτήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἐστεγάσθη ἀρχικῶς τὸ Γ' Γυμνάσιον Θεσσαλονίκης.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

1. Α. Ξυγγοπούλου, Τέσσαρες μικροὶ ναοὶ τῆς Θεσσαλονίκης κ.λ., σ. 32. Οὐχὶ ὀρθῶς, νομίζομεν, ὁ Γ. Α. Στοιγόγλου, ἔ.ἀ., σ. 197, συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν τοῦ Α. Ξυγγοπούλου, ὀνομάζων αὐτὴν «τὴν πλέον πιθανήν», ἀφοῦ αὕτη οὐδαμῶς στηρίζεται.

2. Μ. Χατζῆ-Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 63. Ἀποδέχεται τοῦτο καὶ ὁ Π. Παπαγεωργίου εἰς BZ 8(1899)426. Λανθασμένως ὁ Γ. Α. Στοιγόγλου, ἔ.ἀ., σ. 197, ἀναφέρει τὸν Tafel, De Thessalonica κ.λ., σ. 141, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ ἄλλου Ἁγίου Νικολάου. Περὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἔξω τῆς Χρυσῆς Πύλης εἰς τὰ δυτικὰ τῆς πόλεως τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου καὶ μὴ ἔχοντος σχέσιν πρὸς τὸ θέμα μας. (Eustathii opuscula, ἔκδ. Βόνν., σ. 451, στ. 92 κ.ἑ.).

3. Μ. Χατζῆ-Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 63. Ἴδου τὸ χωρίον τοῦ Φιλοθέου: Migne, P. Gr. 151, στ. 614: *Ἦν τις τῶν εὐλαβῶν καὶ σπουδαίων τῷ κλήρῳ τῆς κατὰ Θεσσαλονίκην Ἐκκλησίας ἄνωθεν ἐγκατελεγμένος τῇ τοῦ πρεσβυτέρου τετιμημένος ἀξία, καὶ τὴν ὀρφανοτρόφον ταύτην τάξιν ἀποπληρῶν.* (Τοῦτου τὴν θυγατέραν ἐθεράπευσεν θαυματουργῶς ὁ Γρηγόριος Παλαμάς).

4. Εἰς BZ 8(1899)426 κ.ἑ.

5. Topographie de Thessalonique, Paris 1912, σ. 181 κ.ἑ.

ZUSAMMENFASSUNG

George J. Theocharides, Ein verschwundenes bedeutendes Kloster in Thessalonike: Das Philokalles-Kloster.

Anlässlich einer Veröffentlichung in serbokroatischer Sprache der griechischen Archaeologin Anna Tsituridu über das Philokalles-Kloster in Thessalonike, welche in den Akten des in Belgrad vom 15-18 Dezember 1979 gehaltenen Symposiums für den Niemaniden Sabbas (den Hl. Sabbas der Serben) erschien, werden zuerst alle ältere und neuere bibliographische Nachrichten über das Philokalles-Kloster, vom Th. Tafel bis R. Janin, zusammengetragen, in der Absicht die Feststellungen der A. Tsituridu mit der Beantwortung der von ihr ungenügend erörterten Fragen so wie nach dem möglichen Gründer als auch nach der möglichen Baustelle in Thessalonike des Philokalles-Klosters zu vervollständigen.

Nach Auffindung aller in den Quellen vor 1204 mit dem Namen Philokalles erscheinenden byzantinischen Magistrate, eines Manuel und eines Michael Philokalles nämlich im XI. Jahrhundert, wie auch eines Eumathios Philokalles am Anfang und eines Eumathios Philokalles am Ende des XII. Jahrhunderts, wird der Privatsekretär (epi tou kanikleiou) des Kaisers Alexios I. Komnenos Manuel Philokalles und nicht der Eparch Eumathios Philokalles am Ende des XII. Jahrhunderts, wie A. Tsituridu meint, als möglicher Gründer des Philokalles-Klosters vorgeschlagen, da er dem Kaiser in seinen von Thessalonike aus geführten Normannenkriegen pflichtgemäss begleitet haben muss und nach dem Ende des zweiten Normannenkrieges (1105-1108) in Thessalonike, sehr wahrscheinlich, veraltet oder verwundet, verblieben sein und sein Privatkloster, das spätere Philokalles-Kloster, gegründet haben kann.

Zur Bestimmung der möglichen Baustelle des Philokalles-Klosters helfen die zwischen 1303-1317 in Thessalonike stattgefundenen Gründungen des serbischen Kralen Milutin, welche uns durch seinen zeitgenössischen Biographen, den Archbischof Danilo, bekannt geworden sind und unter welchen sich eine Kirche des Hl. Nikolaos befindet. Diese Kirche ist allem Anschein nach das heutige Kirchlein des Hl. Nikolaos Orphanos in der oberen Stadt, wie es nicht nur von älteren Forschern behauptet, sondern auch wie es heute durch die gründliche Erforschung seiner Wandmalereien seitens der A. Tsituridu mit

grosser Wahrscheinlichkeit festgestellt worden ist. Das kleine Kirchlein des Hl. Nikolaos Orphanos aber, das kein Katholikon, sondern nur ein Parecclesion eines Klosters sein kann, befindet sich heute in einem disproportionel zu seinen Dimensionen grossen Raum, was auf die frühere Existenz eines Klosters dort andeutet. Da aber Kral Milutin sich, wie bekannt, für Orte interessierte, welche mit dem Hl. Sabbas irgend eine Beziehung hatten, könnte dieses heute verschwundene Kloster, in dessen Klosterraum Milutin sein Kirchlein des Hl. Nikolaos errichtete, das Philokalles-Kloster sein, in welchem der Hl. Sabbas nach dem Zeugnis seiner Biographen Domentian und Theodosios in den Jahren 1201 und 1219 länger verblieb und welches er reichlich beschenkte.

Was die heutige Benennung des Kirchleins als Hl. Nikolaos Orphanos, d.h. der Waisen, betrifft, diese soll eher der Funktion eines Waisenhauses irgend wann in den Zellen des Klosters nach der lokalen Überlieferung als einem Grunder mit dem Zunamen Orphanos nach der schlechtbegründeten Meinung des A. Xyngopoulos zugeschrieben werden. Die ehemalige Existenz eines Waisenhauses in diesem Ort unterstützt auch noch die Gründung in der Nähe eines türkischen Waisenhauses später, dessen veraltete Bauwerke noch heute im Schulhof des Dritten Knabengymnasiums stehen.